

KENTLEŞME OLGUSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: SİNTAŞTA-PETROVKA ÖRNEĞİ VE İÇ BATI ANADOLU KARŞILAŞTIRMASI

AN EVALUATION OF URBANIZATION PHENOMENON: SINTASHTA-PETROVKA CASE AND ITS COMPARISON WITH INLAND WESTERN ANATOLIA

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Haziran 2025
Hakem Değerlendirmesi: 30 Eylül 2025
Kabul: 25 Şubat 2026

Article Info

Received: June 16, 2025
Peer Review: September 30, 2025
Accepted: February 25, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1720633

Okan SEZER*

Özet

1950-1960'lı yıllarda Güney Urallarda gerçekleştirilen Sovyet hava fotoğrafçılık çalışmaları sayesinde başlayan araştırmalar, 1970-1980'li yıllarda başta arkeolojik kazı olmak üzere çeşitli yöntemlerle Sintaşta ve Arkaim gibi anahtar yerleşimlerde devam etmiştir. Söz konusu araştırmaların yanı sıra Novy Kumak gömüt alanından elde edilen arkeolojik malzemenin analizi, Sintaşta-Petrovka'nın çağdaşı kültürlerden farklı bir kültür oluşunu ortaya koymuştur. Duşanbe'de 1977 yılında gerçekleştirilen uluslararası konferansta sunulan bildirilerle kültür adını geniş çapta duyurmuştur. Kültür, Kuzey Karadeniz gibi bir zamanlar Sovyetler Birliği yönetiminde kalmış geniş bozkırlarda rastlanan diğer prehistorik-protohistorik kültürlerde olduğu üzere adlandırma ve tanımlama noktasında birtakım tartışmalara neden olmaktadır. Bu durum, 2000 yılı sonrası politika ve dil bariyerini aşan artan sayıdaki uluslararası arazi ve yayın çalışmasıyla –kısmen ortak bir literatüre dâhil edilerek– geliştirilse de bazı temel noktalar halen çözülebilmemiş değildir. Bu yayının çalışmasında Sintaşta-Petrovka, spekülatif Anadolu köken önerisi ve kentleşme bağlamında değerlendirilecek, bölgeler arası

* Dr., Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bartın / Türkiye.
e-posta: t.okansezer@gmail.com ORCID: 0000-0002-5010-3564

Bu makalenin atf künyesi / *How to cite this article*: Sezer, O. (2026). Kentleşme olgusu üzerine bir değerlendirme: Sintaşta-Petrovka örneği ve İç Batı Anadolu karşılaştırması. *TÜBA-AR*, 38, 69-95. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1720633>

karşılaştırmalarla kentleşme olgusu adına önerilerde bulunulacaktır. Bu öneriler arasında, tarımcı çekirdek alanların çevresinde kalan bölgelerin kendi özgün koşullarında kentleşme süreçlerini başlatmış oldukları ile düzenli uzun mesafeli ticaretin kentleşme adına her örnekte ön koşul olmadığı, bunun yerine ilerletici bir koşul olarak kabul edilmesi gerektiği yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sintaşta-Petrovka, Avrasya Prehistoryası, Güney Urallar, Kentleşme, Anadolu, Yakın Doğu, Etkileşimler

Abstract

Initiated by Soviet air photography in the Southern Urals during the 1950s and 60s, the investigations were furthered through archaeological excavations in the 1970s and 80s at key settlements, such as Sintashta and Arkaim. Alongside these field studies, the archaeological materials from Novy Kumak burial ground have demonstrated that Sintashta-Petrovka is a different culture, setting it apart from other contemporary cultures. The proceedings submitted to a conference at Dushanbe in 1977 have played a crucial role in enhancing the worldwide visibility of the culture under discussion. Unfortunately, it presents no coherent picture of classification and denomination, like other prehistoric-protohistoric cultures found in the North Black Sea region that were once ruled by the Soviet Union. Although unfavourable circumstances have partly evolved with the advent of studies that removed language and political obstacles through a shared body of literature after 2000, some essential matters remain unaddressed. This paper aims to evaluate Sintashta-Petrovka in the context of the suggestion of speculative Anatolian origin and urban growth and to make some suggestions regarding the urbanization phenomenon by establishing cross-regional comparisons. Among these suggestions is that regions situated on the periphery of agricultural core areas sustained urbanization process through their endogenous conditions, while regular long-distance trade functioned a propelling force rather than an initial requirement.

Keywords: Sintashta-Petrovka, Eurasian Prehistory, Southern Urals, Urbanization, Anatolia, Near East, Interactions

Sintaşta-Petrovka'yı (SP) tanımlamak istediğimizde, en yalın haliyle, Güney Urallar (çoğunlukla Çelyabinsk, kısmen Başkurdistan oblastı) ile Kazak bozkırının kuzeybatısında, Ural, Tobol ve İşim nehir vadilerinde yayılım gösteren bir arkeolojik kültür olduğunu söyleyebiliriz (Fig. 1). Kültür, MÖ 3. Binin sonu ile MÖ 2. Binin ilk çeyreğinde (MÖ 2200/2010-1770/1750)¹ Avrasya Bozkırı'nda (Büyük Bozkır) aralarında metalürjinin de olduğu birden fazla önemli teknolojik alanda yaşanan ilerlemeyi temsil etmektedir. Önceden hazırlanmış bir plan doğrultusunda inşa edilmiş izlenimi veren, etrafı kalın duvarlar ve geniş hendeklerle çevrelenmiş olan, yuvarlak, oval ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindeki yerleşim planları, çoğunlukla gömüt hediyesi ve/veya buluntusu olarak ele geçmiş iki tekerlekli ve sepetli arabalar, kazıcıları ve araştırmacıları tarafından oldukça ilgi çekici şekilde canlandırılan kurgan gömüt yapıları, metal buluntu toplulukları ve bu metal buluntu topluluklarının eşlik ettiği sembolik sistem kültürün öne çıkan unsurlarındandır. Proto Hint-Avrupa ve Proto Hint-İran adına yürütülen tartışmalarda kültürü köken olarak tanımlayan önerileri unutmamak gerekir (Grigoriev, 2002(a); Kuzmina, 2007; Lal, 1981; Parpola, 1998; Zdanovich, 1995).

Figür 1

Önemli Sintaşta-Petrovka Yerleşimleri. Google Earth Aracılığıyla Üretilmiştir / *Prominent Sintashta-Petrovka Settlements. It Is Produced via Google Earth*

Kültürün adlandırması sorunludur. Adlandırmada soruna neden olan temel şey, kimi araştırmacıların – diğerlerinin aksine– iki evreli olarak tanımlanan kültürün geç evresini oluşturan Petrovka'yı bağımsız bir kültür olarak tanımlamasıdır. Petrovka, ayrıca, Elena E. Kuzmina gibi araştırmacılar tarafından Andronovo kültür grubunun bir üyesi olarak tanımlanmaktadır (Kuzmina, 2007, s. 19-20). Evreleri birbirinden ayırmada –diğer ölçütlerle birlikte– yerleşim planındaki radikal değişim önemli bir rol oynamaktadır. Kültürün erken evresi olan Sintaşta'da yerleşim planları kuş bakışı yuvarlak ve oval bir şekil sunarken, geç evresi olan Petrovka'da köşeleri yuvarlatılmış dörtgen ve dikdörtgen bir şekil karşımıza çıkmaktadır. Kültür, bazı yayınlarda söz konusu ayırım kullanılmaksızın Sintaşta-Arkaim olarak da adlandırılmaktadır (Koryakova & Kohl, 2000). Her ne kadar en erken araştırılan ve kültüre adını veren yerleşim Sintaşta I de olsa (aynı adlı iki yerleşim bulunmaktadır, birbirlerinden roma rakamlarıyla ayrılırlar), Arkaim neredeyse eksiksiz araştırılmış tek yerleşim olma özelliğine sahiptir ve anlaşıldığı üzere bu durum kültürü adlandırmada kullanılmasına neden olmaktadır. Yerleşimlerin etrafı duvar ve hendeklerle çevrelenmiştir ki; bu nedenle yerleşimleri kale-tipi ola-

¹ Geleneksel ve/veya klasik kronolojide MÖ 2050 kültürün başlangıcını işaretlemektedir. Ancak, yakın tarihli radyokarbon çalışmaları kültürün başlangıcını MÖ 2200'e kadar çekmektedir (Tkachev, 2020). Bununla birlikte, söz konusu yeni tarih aralığını kabul etmeyen, AMS yöntemiyle elde edilmiş tarih aralığı olan MÖ 2010-1770'in daha doğru olduğunu kabul eden araştırmacılar bulunmaktadır (Grigoriev, 2021, s. 27).

rak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Birbirlerine oldukça yakın sayılabilecek mesafelerde akarsu boylarına (istisnalarla birlikte) inşa edilmiş yerleşimler, 1990’larda başlayacak şekilde kültürün *Kasabalar Ülkesi* şeklinde anılmasına neden olmuştur.² Kültürün araştırma tarihçesi içerisinde anılması gereken bir diğer nokta Novy Kumak gömüt alanıdır. Günümüzde Rusya’nın Orsk kenti (Orenburg Oblastı) sınırlarında, kent merkezinin birkaç km doğusunda akan Ural nehrinin sol yakasında bulunan gömüt alanında, Konstantin Smirnov ve Sergey Popov tarafından 1970’li yılların başlarında birtakım arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş, söz konusu çalışmalar sonucunda 25 no’lu kurganda ele geçen çanak-çömlek buluntu topluluğu ise kültürün ayırt edilmesinde önemli bir referans noktası olmuştur (Smirnov & Popov, 1974).

Kent ve kentleşme olgularını çalışan birden fazla sosyal bilim bulunmaktadır. Bu sosyal bilimlerden biri olan antropoloji, temelde kent tipleri ve bu kent tiplerinde görülen çeşitli sosyal sorunlara odaklansa da çalışmaya başlayabilmek adına kent tanımına ve köken dinamikleri hakkında açıklamalara ihtiyaç duymaktadır (De Vivo, s. 2016, 28-9). Bununla birlikte, antropoloji çalışmalarını devam eden ve kimi zaman çıplak gözle dahi izlenebilen bir süreç üzerine inşa etmektedir. Ekonomi ve sosyoloji alanlarındakine benzer bir tutumla, ticaret, politik takaslar, aynı dili konuşabilmek/anlaşmalar yapabilmek ve organizasyon gibi temel süreçlerden kentlerin sosyal yapılarını okumaya çalışmaktadır. Arkeoloji ise diğer sosyal bilimlerle kısmen ortaklaştığı köken sorunuyla birlikte, tek tek geçmişteki kentler ile dönem ve bölgelere göre değişebilen kentleşme süreçlerinin tanımlanması üzerine odaklanmaktadır.

Kent ve kentleşme olguları –aynı zamanda– üstündeki ilgiyi asla kaybetmeyen bir tartışma başlığıdır. Gordon Childe’in *The Urban Revolution* makalesi (Childe, 1950) arkeoloji adına genel çerçeveyi ortaya koyan, günümüzde dahi tartışmalarda referans noktası olmaya devam eden bir çalışma olmuştur. Ancak, geçmiş kentleri tanımlayabilmek adına taşınır ve taşınmaz materyal kültüre dayanılarak bu makalede hazırlanan on temel ölçüt, salt teknik-teknolojik seviyeyi temel alan ilerlemeci bir yan taşınması ve diğer çekirdek alanlarla birlikte (Mısır ve İndus Vadisi) Mezopotamya merkezli oluşu nedeniyle tek tek bölgelerin taşıdığı özgünlüklerin görülmesini engellemekte ve tartışmaları difüzyonizm (yayılmacılık) temelli bir alana hapsedmektedir. Üstelik kent ve çepere arasında gerçekleşen olası mekânsal ilişkileri kapsayamamaktadır. Bruce Trigger ise *Determinants of Urban Growth in Pre-industrial Societies* makalesinde (Trigger, 1972) bölgesel özgünlüklerin belirgin hale gelmesinin yanı sıra, kentin merkezden çepere ve/veya kırsala taşınmasına izin vererek tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Kent gelişimini sağlayan dinamiklerin çeşitlilik gösteriyor oluşunu vurguladığı söz konusu makalesi, kentlerin etrafını saran yakın ve uzak çepere ekonomik, askeri ve dini nedenlere dayalı bir bütün oluşturduğunu önermektedir. B. Trigger daha sonra *kasaba, kent ve kent merkezi* gibi ayrımlara gitmiş (Trigger, 2003, s. 121), temelde “kent ve/veya kentleri olmayan uygarlık olamaz” tezi üzerinden, *erken uygarlıklar* dahi –kenti karşılayacak şekilde– kalıcı nüfusu düşük, ancak etrafına dağılmış ikinci bir nüfusun periyodik olarak ziyaretlerde bulunduğu *sembolik merkezlere* sahip olmalı önerisinde bulunmuştur (Trigger, 2003, s. 120).³

Kentleşme süreci, geniş bir çerçeveden bakıldığında devinimli, artarak-katlanarak ilerleyen ve –şimdilik– ulus devlette mola vermiş, tarihi oldukça uzun ve karmaşık bir yönetim kurma çabasının erken aşamasıdır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, aralarında ince farklar bulunmasına rağmen devlet organizasyonu ile (kent devleti gibi tüm arkaik formlarıyla birlikte) kenti terminolojik ve teorik açıdan benzer bir anlamda kullanmaktadır (Kradin, 2025, s. 150). Marcella Frangipane ve ekibinin Arslantepe’de devam eden çalışmaları değinmemiz gereken bir diğer önemli noktadır. *Yenilikçi Mezopotamya ve ithal eden-uygulayan çeper bölgeler* formülünün istisnasız her koşul ve örnekte gerçekleşmediğini, hatalı ve/veya eksik yaklaşımlarla ikincil konuma itilen diğer çeper bölgelerin özgünlükler ürettiğini, hatta bazı örneklerde söz konusu özgünlüklerin Mezopotamya’ya ithal edilmiş olabileceğini söz konusu çalışmalar (Frangipane, 2016; Frangipane & Cereda, 2024) sayesinde güçlü bir şekilde öne sürebiliyoruz.

² Terimin Rusça özgün hali Strana gorodov (Страна городов) Türkçede –birebir çevrilmesi halinde– Kentler ülkesi anlamına gelmektedir. Rus kültür tarihi ve geleneğinde etrafı çit ya da duvarla çevrilmiş, içinde üretime yönelik unsurların barındığı yerleşimlerin tamamı kent olarak adlandırılmaktadır (Nosov, 2009). İngilizce arkeoloji literatürüne ise Country of towns şeklinde aktarılmıştır. Söz konusu literatürü esas alan kimi Türkçe yayınlar kültürü Kasabalar ülkesi şeklinde anmaktadır.

³ B. Trigger önerisini Maya gibi Kolomb öncesi Amerika (Thompson, 1954) ve Eski Çin (Wheatley, 1971) kültürleriyle desteklemektedir.

Kendinden önce ve sonra var olmuş Büyük Bozkır kültürleriyle karşılaştırıldığında, yerleşim planı ve mimari bağlamda SP son derece istisna bir yerde durmaktadır. Köken sorunu ve hakkındaki savaşı toplum tanımını somutlaştıran birincil kanıtların yokluğunu da eklediğimizde, SP'yi bir çeşit arkeolojik fenomen şeklinde değerlendirebiliriz. Çalışmamızda farklı bir bölge ve zaman diliminde kendini gösteren İç Batı Anadolu Erken Tunç Çağı (ETÇ) II kültür ve/veya kültürleriyle taşıdığı –ve bizce öncül-ardıl ve/veya doğrudan temalarla/etkileşimlerle açıklanması arkeolojik anlamda mümkün olmayan– mimari benzerlikler kentleşme süreci bağlamında ele alınacak, tarımcı çekirdek alanların dışında kalan bölgelerdeki olası özgünlüklere dikkat çekilecektir. Kentleşme adına bir gereklilik olan artı ürün (yerleşim içi ve yerleşimler arası dolaşıma çıkarıldığı anda artı değer) birikiminin her koşul ve örnekte besin ekonomisinde aranmaması gerektiği, kimi zaman Mezopotamya modelinde görülen tapınak merkezli sosyal-ekonomik yapıdan bağımsız kentleşme süreçlerinin izlenebileceği önerilerimiz arasındadır. Bağlantılı bir diğer temel önerimiz; uzun mesafeli ticaretin her örnekte kentleşme adına bir ön koşul olmadığıdır. Sonraki başlıklarda SP'nin yerleşim planı ve mimarisi detaylıca tanıtılacak, ardından –köken sorunu dahil edilerek– birtakım karşılaştırmalar gerçekleştirilecek ve son olarak önerilerimiz sıralanacaktır.

Yerleşim Planı ve Mimari

Kalın duvarlar ve geniş hendeklerden oluşan savunmaya sahip yerleşimlerle öne çıkıyor olması, kültüre ait ve/veya kültüre dâhil edilebilecek, içlerinde kültüre özgü taşınabilir materyalin rastlandığı savunması olmayan küçük yerleşimlerin kimi zaman göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Savunmaya sahip ancak yeterli çalışmanın yokluğunda henüz SP yerleşimi olup olmadığı netleşmeyen yerleşimlerin (Sele, Shikurtau ve Kizil-Mayak) yanı sıra, özellikle Arkaim ve çevresinde çeşitli yöntemlerle ortaya çıkarılan taşınabilir SP materyaline sahip yerleşimler sözünü ettiğimiz savunmasız küçük yerleşimler (Kamennyi Brod, Streletskoye I ve Shibaev I) arasındadır (Soldatkin 2021, s. 162, Fig. 2). Merkezde yer aldığını farz edebileceğimiz güçlü savunma sistemine sahip yerleşim, etrafında yer alan savunmasız küçük yerleşimler ve kimi mevsimlik kamp alanları aracılığıyla merkez-çevre çeper ilişkili (merkezden çepere doğru yayılacak şekilde) hiyerarşik bir yerleşim sistemini işaret etmektedir (Zdanovich, 1989; 1997). Ancak, araştırmacıların bazıları, sahada yaptıkları çalışmalarda bu tip bir yerleşim sistemini kanıtlayabilecek ölçüde küçük yerleşim ve kamp alanlarına rastlanmadığını bildirmektedir (Epimakhov, 2002, s. 142). Stepnoye ve Chernorechye III gibi yerleşimlerin etrafı da yakın sayılabilecek tarihlerde (2009 ve 2011 yıllarında) gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla taranmış (Johnson, 2014) ancak destekler nitelikte bulgulara ulaşamamıştır. Hiyerarşik yerleşim sistemi önerisini sürdüren araştırmacılar ise *SP tipi savunmalı yerleşimler* (Soldatkin, 2024, s. 229) şeklindeki terminolojik ayrımı ortaya koyarak –dolaylı yoldan– savunmasız küçük yerleşimlerin varlığını kabul etmektedir.

Farklı tarihlerde çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, savunmalı yerleşimlerin sayısı hakkında birden fazla öneri yapılmıştır. Kimi araştırmacılar 22 büyük yerleşim olduğunu önerirken (Batanina & Hanks, 2013, s. 202, Fig. 12.1), diğerleri toplamda 23 ve 27 büyük yerleşim olduğuna dair önerilerde bulunmaktadır (Vinogradov, 2018, s. 74). Nikolai Soldatkin, 24 olarak belirttiği (Soldatkin, 2021, s. 162) yerleşimlerin sayısını uydu görüntüleme yöntemiyle gerçekleştirilen birtakım güncel çalışmalarla daha sonra 30'a yükseltmiş ve sayının çalışmalar ilerledikçe artabileceğini eklemiştir (Soldatkin, 2024, s. 223, 225, Fig. 1-2). Yerleşimler, korunma durumları ve araştırma yöntemi gibi temel iki nedenden ötürü hiçbir zaman yerleşimin tamamına yayılacak şekilde çalışılmamıştır. Kazı, yüzey araştırması, jeofizik ve uydu görüntüleme başlıca çalışma yöntemleri arasındadır. Bir kural gereği, istisnalar olmakla birlikte, yerleşimlerin neredeyse tamamı akarsuların yakınındaki hafif yükseltilerin üstüne kurulmuştur. Öyle ki, Sintaşa I örneğinde olduğu üzere, kimi zaman yatak değiştiren akarsu tarafından yerleşimlerin bir kısmı tahrip olmuştur (Fig. 2). Bir gölün yakınında bulunan Chekatay ise istisna yerleşimlere örnektir (Koryakova & Epimakhov, 2007, s. 67). Sintaşa evresinde (erken evre) yuvarlak veya oval bir şekil veren yerleşim planı, Petrovka evresinde (geç evre) köşeleri yuvarlatılmış dörtgen ve/veya dikdörtgen bir şekil veren yerleşim planına dönüşmüştür. Her iki evre için de araştırmacılar tarafından *yukarı kent-aşağı kent* araştırması ve şüphesi sürdürülmektedir. Igor Chechushkov, yakın zamanlarda yaptığı arazi çalışmaları ve söz konusu arazi çalışmalarına eşlik eden birtakım analizlerle bu konuda en güncel ve detaylı resimlerden birini sunmaktadır (Chechushkov, 2018). Kamennyi Ambar, Zhurumbay ve Konoplyanka'da, yerleşimlerin dışında, savunma sisteminin etrafını saran

çeperde birden fazla test açmasında çalışılmış, kalıcı mimariye dair izlere rastlanılmamakla birlikte, insan ve evcil sürü hayvanlarının arazi kullanımını kanıtlayacak şekilde ince-seyrektabakalar ile başta çanak-çömlek parçaları ve hayvan kemikleri olmak üzere çeşitli kalıntılara ulaşılmıştır. Kamennyi Ambar'dan alınma numunelerin jeokimyasal analizleri, fosfat (toprağın kimyasal içeriğinin değişmesine neden olan insan faaliyetini kanıtlayan element) ve ilgili diğer elementlerin yüksek yoğunluklarını ortaya koymaktadır (Chechushkov, 2018, s. 115-16).

Figür 2

Sintasha (Yerleşim, Büyük Kurgan ve M Mezarlığı). Yerleşimde Kazıların Gerçekleştirildiği Alan Sarıyla Taranmıştır. A) Harita B) Güncel Uydu Fotoğrafı C) Yerleşim Planı (Harita ve yerleşim planı Gening ve ark., 1992, Fig. 2, 7'den düzenlenmiştir, uydu fotoğrafı Google Earth aracılığıyla üretilmiştir) / *Sintasha (Settlement, Great Kurgan, and M Cemetery). The Area Marked in Yellow Has Been Excavated. A) The Map B) The Current Satellite Photo C) The Settlement Plan (The map and settlement plan are reorganized by the author after Gening, et al., 1992, Fig 2, 7, the satellite photo is captured via Google Earth)*

Her iki evreden de yoğunlukları farklı olacak şekilde, yerleşimi çevreleyen savunma dışı yakın çeperdeki faaliyeti gösterir birbirine yakın sonuçların gelmesi dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır. Eski Yunan mimarlığında son halini alan *yukarı kent-aşağı kent* düzeni adına benzer bir öneri geliştirmek ilgili mimari kanıtların yokluğunda mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, önem sırası adına benzer bir mantığın gözetiliyor oluşu üzerine düşünmek yanlış olmayacaktır. Başta metal olmak üzere çeşitli üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlar savunma içinde kalarak tanımlı yapılara dönüşmüş, üretim dışında kalan faaliyetler savunma dışında hareketli-sabit olmayan bir tarzla gerçekleşmiş olabilir. Orta Çağ Avrupa'sında kendini gösteren kentleşme şekli *burghlar* –birtakım uyuşmazlıklarla birlikte– konu üzerine öneri geliştirmede kullanılabilir. Bir seçkin grubun elinde tuttuğu savunmalı ve/veya korunaklı yerleşimin bir süre sonra etrafına kolay bozulabilir malzemeyle inşa edilmiş yapıları, dolayısıyla da barınma, ticaret/ alış-veriş gibi faaliyet zincirine bağlı bir insan topluluğunu kabul eder. Sosyal tabakalanmaya işaret eden söz konusu gelişim modeline yakın bir başka örneğin, her ne kadar *burgh* örneğini kullanmasalar dahi, SP adına kabul edilebilir olduğunu savunan araştırmacılar söz konusudur (Chechushkov, 2018).

SP yerleşimlerinin planlarına baktığımızda ilk anda dikkatimizi çeken şeylerden biri savunma sistemiyle ortaya konan anıtsallıktır. Burada, Büyük Bozkır mimarisinde daha önce görülmeyen, SP'den sonra ise kesintiye uğrayan ve Yakın Doğu'daki çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında mütevazı kalan bir anıtsallıktan söz edilmektedir. Deriivka gibi Kuzey Karadeniz'de tespit edilmiş olan MÖ 4. Bindeki Eneolitik yerleşimler, 3000 m²'nin üzerine çıkmayan alanlara (Telegin, 1986, s. 8) genellikle uzunluğu 10 m, genişliği ise 2-4 m arasında değişen seyrek yerleştirilmiş az sayıdaki dikdörtgen yapıyla yayılmıştır (Telegin, 1986, s. 5-36). Kazı çalışmaları sonucunda, seyrek yerleştirilen söz konusu yapıların arasındaki –etrafı sınırlandırılmamış– açık alanlarda üretim ve günlük işlerin yapıldığını kanıtlayan çok sayıda çöp çukuru, kemik-keramik birikintisi ve çeşitli tipte ocak-fırın ortaya çıkarılmıştır (Telegin, 1986, s. 15, 29). MÖ 4-3. Binlerde kendini var eden Yamnaya-Katakombnaya kültür grubu adına Mikhaylovka (Korobkova & Šapošnikova, 2005) ve Generalka 2 (Radchenko & Tuboltsev, 2019) yerleşimleri birer istisnadır. Bu kültür grubunu kurgan gömüt alanlarından (kümelerinden), kurgan altı mimarisinden ve gömme geleneklerinden tanımaktayız (Sezer,

2024). SP yerleşimleri ise 6000 m²'den 30.000 m²'ye kadar değişen alanlara (Tab. 1) sık yerleştirilmiş çok sayıdaki yapı-yapı grubu, bu yapı grupları arasında geçişi sağlayan hatlar/geçitler ve birden fazla unsurdan oluşan savunma sistemiyle yayılmıştır. SP sonrası batıda (Kuzey Karadeniz-Hazar bozkırında) ortaya çıkan Srubnaya (Ahşap Oda Gömüt) kültüründe, belli başlı hammaddelerin üretimine yönelik uzmanlaşmalarla birbirlerinden ayrılan kalıcı yerleşimler devam etmiş (Gorbunov 2006; Morozov, 1981), ancak söz konusu yerleşimler –SP ile karşılaştırıldığında– dar alanlara güçlü ve/veya belirgin savunma sistemi olmaksızın yayılmıştır. Bugüne kadar en iyi araştırılmış –görece geniş– yerleşimlerden biri olan Usovo'ya baktığımızda (Ukrayna, Donetsk oblastı, Krasnolimansky bölgesi), kabaca 15.000 m²'lik alana⁴ (Berezanska, 1990, s. 3) uzunlukları yaklaşık 10 m, genişlikleri ise 8 m olan 14 yapı (üretim ve günlük işler) ile görece küçük 3 ilave yapının (metal üretimi) yayıldığını görmekteyiz (Berezanska, 1990, s. 17, Fig. 5, s. 19, Fig. 6, s. 21, Fig. 7). Ancak, yerleşimde savunma sistemine dâhil edilebilecek tek yapı ve/veya unsur yerleşimin kuzeyini çeviren hendektir (Berezanska, 1990, s. 12, Fig. 3). Doğuda (Kazak bozkırı ve kısmen Güney Sibirya bozkırında) Ahşap Oda Gömüt'ün çağdaşı olan Andronovo kültür grubu için de benzer tanım ve tespitler yapılmaktadır. Yapı sayısı 100'e kadar çıkan Buguly 1 gibi istisna yerleşimlerin dışında (Kuzmina, 2007, s. 37, Tab. 1), kültür grubu 10-20 arası yapıya sahip büyük yerleşimler ile 2-6 arası yapıya sahip küçük yerleşimler şeklinde dağılım göstermektedir (Kuzmina, 2007, s. 38; yapı boyutları için bkz. Kuzmina, 2007, s. 40–41, Tab. 2, s. 60–67). Düz –bazen dirsek yapan– bir hatta birbirinden bağımsız şekilde dizilen yapılardan meydana gelen bir yerleşim planı bazı yerleşimlerde gözlenmekle birlikte, savunma sistemi ve/veya mimarisine dair herhangi bir bulguya rastlanmamaktadır (Kuzmina, 2007, s. 615, Fig. 7).

Tablo 1

Metinde Geçen SP Yerleşimlerinin Kapladıkları Alanlar / *The Areas of SP Settlements Mentioned in the Text*

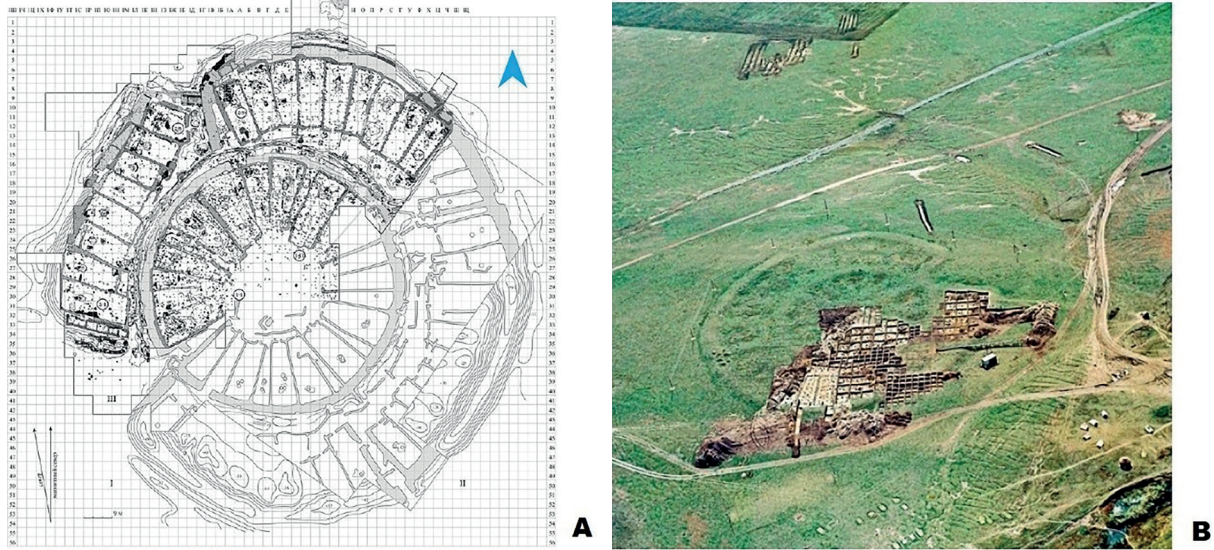
Yerleşim	Kapladığı Alan
Arkaim	20.000 m ²
Kamennyi Ambar	18.000 m ²
Bersuat	24.000 m ²
Sarym-Sakly	12.000 m ²
Kizilskoye	11.000 m ²
Rodniki	19.000 m ²
Bakhta	27.000 m ²
Konoplyanka	9000 m ²
Stepnoye	16.000 m ²
Ustye I	23.000 m ²

Not: Bazı yerleşimlerin alan hesaplamalarında hava fotoğrafı ve arazi yöntemlerinin her ikisi de kullanılmış, çoğunlukla farklı sonuçlar elde edilmiştir (Soldatkin, 2021, s. 166, Tab. 1). Farklı sonuçlarda arazi yöntemleriyle elde edileni tabloya taşıdık. Akarsuyun yol açtığı geniş tahribat nedeniyle Sintaşta'yı tabloya dâhil etmedik.

SP savunma sistemi –giriş-çıkış yapabilmek adına birtakım örneklerde rampa ilave edilmiş– hendek, dış duvar ve iç duvardan oluşmaktadır. Her yerleşimde sayılan unsurların tamamına eksiksiz bir şekilde ulaşmak mümkün olmazken, erken evrede Arkaim'in (Fig. 3) citadel duvarı olarak da anılan iç duvarı yaklaşık 3-4 m kalınlığa ve 85 m çapa ulaşmaktadır (Zdanovich, 1995, s. 26). Bu iç duvar, iç içe geçmiş yapı halkalarından merkezde olanı sarmaktadır. Dolayısıyla merkezden uzakta, dıştaki yapı halkasını saran duvar dış duvar olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, yapı halkaları yerine hendeği saran ve böylelikle savunma sisteminin

⁴ Sofia S. Berezanska, birbirine yaklaşıp kümelenen yapıların çeperindeki geniş alanın çeşitli günlük aktivitelerde kullanıldığını, bunun birtakım cılız tabaka ve materyal bulgularla kanıtlandığını bildirmiş, dolayısıyla yerleşimin sınırlarına dâhil edilmesi gerektiğini savunarak Usovo'nun toplamda 30.000 m²'lik bir alana yayıldığını önermiştir (Berezanska, 1990, s. 11).

olası tehditle yüzleşen ilk unsuru haline gelen bir dış duvar daha bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere, savunma sistemini oluşturan unsurların her yerleşimde eksiksiz bulunmaması ilkesi uyarınca, söz konusu bu ikinci dış duvara her yerleşimde rastlanmamaktadır. Geç evre Kamennyi Ambar yerleşiminde hendeğin dış kenarı boyunca düzensiz bir şekilde uzanan bir dış duvara rastlanmıştır (Koryakova ve ark., 2013). Yaklaşık 2 m'lik genişliğe sahip olan dış duvar hakkında, kazı sırasında stratigrafide rastlanan düzensiz dağılım gibi gözlemler sonucunda kazıcıları tarafından kalıcı bir yapıda olmayacağına dönük öneriler yapılmıştır (Koryakova ve ark., 2013, s. 97).

Figür 3

Arkaim. A) Yerleşim Planı (I no'lu Alan Topografik Yüzey Araştırmasıyla, II no'lu Alan Jeofizik Yöntemleriyle, III no'lu Alan Arkeolojik Kazı Teknikleriyle Araştırılmıştır) B) Kazılar Esnasında Yerleşimi Gösteren 1988 Tarihli Hava Fotoğrafı (Zdanovich ve ark., 2020, Fig. 1.7, 2.1) / Arkaim. A) Settlement Plan (The Area I Was Investigated by Topographical Survey, the Area II by Geophysical Method, the Area III by Archaeological Excavation) B) Air photo That Shows the Settlement During the Excavation in 1988 (Zdanovich, et al., 2020, Fig. 1.7, 2.1).

Dış duvar boyunca uzanan hendekler çeşitli genişlik ve çap değerlerine sahiptir. Belli bir yerleşimin hendeği, istisnasız her bir noktasında aynı ya da diğer noktalara yakın genişlik değerleri vermemektedir. Erken evre Sintaşa I yerleşimindeki hendeğin çapı yaklaşık 145-146 m ölçülmüştür. Dış duvardan kopan parçalar da dâhil olacak şekilde çeşitli malzemeye dolmuş olması günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Kullanımı sırasında yaklaşık 1.3-1.5 m arasında değişen bir derinliğe sahip olduğu tahmin edilmektedir (Gening ve ark., 1992, s. 24).

Hendeklerin kullanım amaçlarının zaman içinde değiştiği, yenileme evresi geçirdikleri ve/veya genişledikleri anlaşılmaktadır. Geç evre yerleşimlerinden Kamennyi Ambar'da yer alan hendeğin saptanabilen kısımlarında genişlik yaklaşık 2 m, derinlik ise 1.3-1.9 m aralığında ölçülmüş, tabanında ise farklı tarihlerde açılmış çeşitli derinlik ve genişliklerde çukurlara rastlanmıştır. Ayrıca tabanda, yüksek miktarda kömürleşmiş organik maddeyle dolu kırmızımsı kahverengine sahip toprakla kaplanmış, yaklaşık 40 cm genişliğinde ve 30-35 cm aralığında değişen bir derinlikte eski bir ikinci hendeğin tabanına (Fig. 4) rastlanmıştır (Koryakova ve ark., 2013, s. 95). Kazıcıları, taşlaşmış köpek dışkılarıyla birlikte düzensiz olacak şekilde yoğun hayvan kemiğine rastlanıyor oluşuna işaret ederek, hendek özelliğini kaybetmeye (çeşitli nedenlerle dolmaya, sığlaşmaya) başlamasıyla çöp alanı-çukuru olarak da kullanılmış olabileceğini önermektedir (Koryakova ve ark., 2013, s. 97).

İstisnasız her iki evrede de yerleşim planını okumada karşılaşılan en zorlayıcı şey yerleşimlere giriş ve çıkışı sağlayan alan, geçit ya da kapı yapılarıdır. Erken evre Sintaşa I yerleşiminin güney-güneybatısında, dış duvar ile hendeğin üzerinde yer alan kapı yapısı iki yanında rampa ilavesi olacak şekilde canlandırılmıştır (Gening ve ark., 1992, s. 40, Fig. 13). Ancak, Sintaşa I'le birlikte bir-iki istisna yerleşim haricinde diğer yerleşimlerde giriş ve çıkışı sağlayan unsuru tanımlayabilmek kolay değildir. Bunlar hendek üzerine inşa

edilen ve rampalarla desteklenen kapı yapıları dışında, erken evrede dış halkadaki, geç evrede ise dış sıradaki yapıların arasından geçecek şekilde, genellikle hendek ve dış duvara ara verilerek bırakılan boşluklardan (ana topraktan) oluşmaktadır. Ayrıca, büyüklükleriyle koşut olacak şekilde yerleşimlerin sahip oldukları giriş-çıkış sayıları değişebilmektedir. Erken evre Arkaim yerleşiminde ana kapı olarak adlandırılanla birlikte toplamda 4 giriş-çıkış alanı (kapı ve/veya geçit) bulunmaktadır. Batıdakiyle birlikte kuzeybatıda yer alan geçit kazı yöntemiyle, diğer ikisi mimari kalıntıların çağdaş yüzeyde bıraktığı topografik izlerin de yardımıyla jeofizik çalışma yöntemiyle tespit edilmiştir. Kuzeybatıdaki tamamıyla açığa çıkarılmış, yakınında kazıcısının “kapı kulesi” olarak adlandırdığı bir yapının yuvarlak temelleri bulunmuştur. Tanımlama yapmanın oldukça zor olduğunu vurgulayan kazıcısı, geçidin ortasına dek sokulan hendeği de göz önünde bulundurarak, buranın aslında yalancı bir geçit olduğunu önermektedir (Zdanovich, 1995).

Figür 4

Kamennyi Ambar Hendek. Kırmızımsı Kahverengindeki Birikinti Eski Hendeğin Tabanı (Koryakova ve ark., 2013, Fig. 11). / *The Ditch at Kamennyi Ambar. The Accumulation in Reddish Brown Is the Bottom of the Old Ditch* (Koryakova, et al., 2013, Fig. 11)

Erken evrede yan yana duran yapılardan oluşma radyal ve/veya radyala yakın bir şekle sahip halkalar, aralarında onları takip eden çeşitli genişlik ve uzunluktaki boşluklar ve/veya geçitlerle iç içe geçmiş şekilde bir plan vermektedir. Geç evrede ise köşeleri yuvarlatılmış dörtgen, dikdörtgen ve kimi zaman oval bir şekle sahip yapılar, genellikle belli belirsiz düz bir hatta sıralanacak şekilde bir plan vermektedir. Ancak, her iki evrede de yapıların büyüklüğü ile işlevi adına bir tekdüzelik söz konusudur. Sosyal tabakalanmaya dair bir okuma yapmayı neredeyse imkânsız hale getiren bu durum, tapınak veya kutsal mekân (*shrine*) yokluğuyla kendini alabildiğine göstermektedir. Şimdiye kadar yapılan arazi çalışmalarında söz konusu tanımlı yapılara rastlanmamıştır. En iyi çalışılmış yerleşimlerden biri olan Arkaim'den yola çıkan Gennady B. Zdanovich ise, farklı bir yaklaşım geliştirerek ve bir çeşit senkretizmden bahisle yerleşimlerin aynı anda kale, tapınak, üretim kompleksi ve barınma alanı olduğunu önermektedir (Zdanovich, 1995, s. 34-35). Tartışmaya açık bu öneri ile anlatılmak istenen yerleşimin aynı anda ayrı ayrı birçok işlevi yerine getirdiğidir.

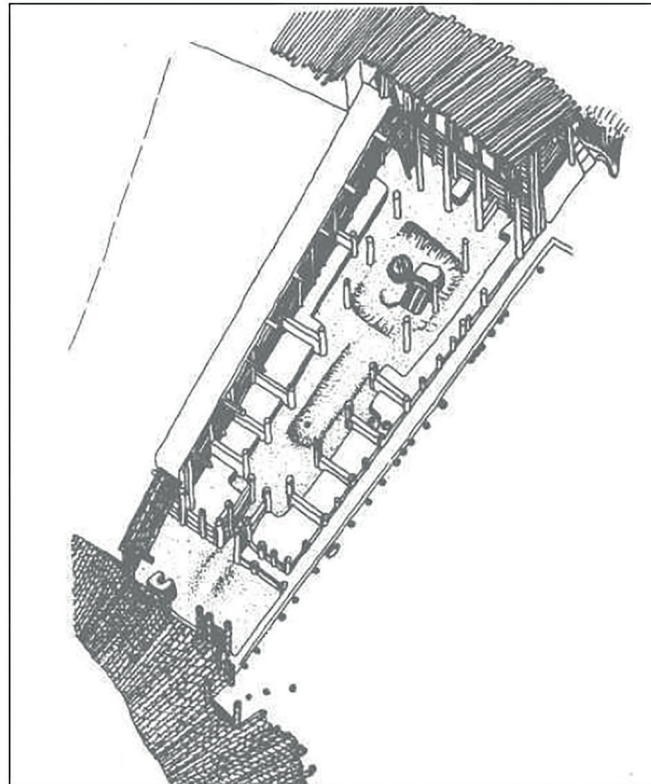
Erken evrede uzunlukları yaklaşık 8-25 m arasında, boyutları ise 100-250 m² arasında değişen, sıklıkla trapez, kimi zaman dikdörtgen (ve/veya dikdörtgene yakın) şekle sahip yapılar, ahşap direklerin de kullanıldığı bir çeşit dal örgü tekniğiyle yapılmış hafif paravanlar kullanılarak mekânlara ayrılmıştır. Sintaşta I yerleşiminde yapı boyut değerleri 100-250 m² arasında, Arkaim yerleşiminde ise 110-180 m² arasında değişmektedir (Zdanovich, 1997, s. 49). Yapıların inşasında çeşitli çap değerlere sahip ahşap direklerle birlikte, nadiren taş, sıklıkla kil ve kerpiç bir arada kullanılmıştır. Yatay şekilde üst üste bindirilen ahşap direkler, önlerinde onları sabitleyen dikey ahşap direk sırasıyla yapıların omurgasını oluşturmaktadır (Fig. 5). Ahşap

direklerin arası bazı örneklerde kil ve kerpiçle doldurulmuştur. Bazı yapıların iç ve dış duvarları farklı renkte kil-toprak malzemeyle sıvanmıştır (Gening ve ark., 1992, s. 60). Sintaştı I yerleşimi 10 no'lu yapının zemininde rastlanan ve düz bir sırada kısmen takip edilen kömürleşmiş kalıntı ve sığ oyukların, yapıyı 3 ayrı mekâna ayıran paravandan arta kalanlar olduğu düşünölmektedir (Gening ve ark., 1992, s. 61). Arkaim yerleşiminde ise yapıların 4-6 arasında değışen paravanlarla mekânlara ayrıldığı ve bazı mekânların kendi içinde ahşap direklerle inşa edilmiş küçük bölmelere sahip olduğu önerilmektedir (Zdanovich, 1995, s. 29). Ayrıca, bir farklılık olarak, Arkaim yerleşiminde yapılar ilave bir unsura daha sahiptir. Öne doğru daralan uzun kenarların bitimindeki kısa kenarda, genişliğı kısa kenar, uzunluğı –veya derinliğı– ise 2-5 m arasında değışen küçük avlu (Fig. 6) yer almaktadır (Zdanovich, 1995, s. 25, 28, Fig. 5).

Figür 5

Arkaim Erken Evre Yerde Yapı Canlandırması, Çelyabinsk Tarih ve Arkeoloji Müzesi - Arkaim Arkeolojik Yerleşimi (Petrov, 2019, Fig. 7) / Arkaim, the Illustration of the Early Phase Building on-site from Chelyabinsk State Historical and Archaeological Museum (Petrov, 2019, Fig. 7)

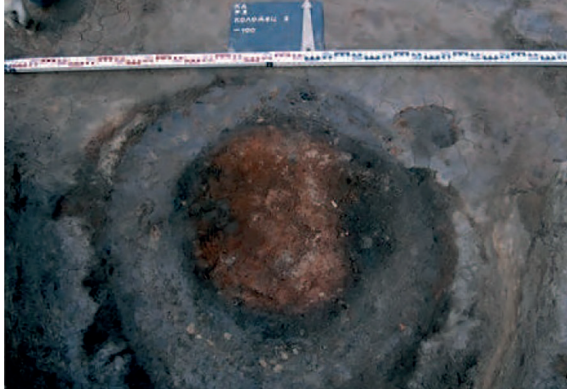

Figür 6

Arkaim Erken Evre Yapı Canlandırması (Zdanovich(b), 1995, Fig. 5) / Arkaim, the Illustration of the Early Phase Building (Zdanovich(b), 1995, Fig. 5)

Trapez şeklinin büyük ölçüde terk edildiği geç evrede yapılar dikdörtgen ve/veya dikdörtgene yakın bir şekil vermektedir. Bazı yapı örnekleri oval ve yuvarlak bir şekle de sahip olabilmektedir. Uzunlukları ve kapladıkları alanlar, erken evreyle karşılaştırıldığında küçülmüştür. Yapı boyutları genellikle 80-160 m² arasında değişen değerlere sahiptir (Koryakova & Epimakhov, 2007, s. 82). Söz konusu rakamlara kazı yöntemiyle araştırılmış yerleşimlerden ulaşılmıştır. Uydu ve hava fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla gelecekte boyutları daha büyük yapılara rastlanabilir. Nitekim yakın tarihlerde yapılan arazi çalışmalarından anlaşıldığı üzere, bu konuda istisna yerleşimlerden biri Kamenny Ambar olmuştur. Yapı boyutları yaklaşık 275 m²'ye kadar çıkabilmektedir (Koryakova ve ark., 2013, s. 102). Yapıların inşasında kullanılan hammadde tercihinde ve mekânlara ayırmada herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır (Koryakova ve ark., 2013). Buna göre, üretim ve barınma aynı yapıda, ancak farklı mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Ustye I yerleşimi 160 m²'ye ulaşan boyutlarıyla en geniş yapılara sahip bir diğer yerleşimdir (Vinogradov, 1995).

Yapıların bir diğer önemli unsuru ocak, fırın ve tanımlı olmayan öteki ateş alanlarıdır. Etrafındaki üretim artıklarından kil ve metal üretiminin yapıldığı anlaşılan fırınlar (Fig. 7), Arkaim yerleşiminde –istisnasız– yapıların yerleşim duvarına yaslanan kısa kenarlarına bitişik arka mekânlarında yer almaktadır (Zdanovich, 1995, s. 29). Fırınların yapımında yapıların inşasında kullanılan toprak-kil çeşidi ve az sayıda farklı şekil ve boyuttaki taş kullanılmıştır. Birtakım deneysel çalışmalarla, ilave bacası olan tek ve çift gözlülerle birlikte, ilave bacası olmayanlar şeklinde canlandırılmışlardır (Grigoriev & Rusanov, 1995, s. 149, 151, Fig. 1-2). 60-100 cm arasında değişen çap değerlerine sahip yuvarlak fırın gözlerinin tabanları, yapı tabanlarına hafif gömüktür. Üst kısmı korunmuş bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak, tavana doğru daralan kubbe görünümü olacak şekilde canlandırılmışlardır (Fig. 8). Temel seviyelerinde dar kanallar yer almaktadır. Üretimin yapıldığı tabana ulaşacak şekilde yerleştirilen kanalların, ihtiyaç duyulan körükleme işlemini yapabilmek adına açılmış oldukları düşünülmektedir. Fırın gözlerinin büyük bir bölümü, ateş mekânı olarak düşünülen çap değeri daha yüksek kuyulara bitişik yapılmıştır. Yeniden inşa edilen fırınlarda, Arkaim yakınlarındaki madenlerden alınma içinde malahitin (malakit) de bulunduğu cevherle çeşitli deneyler yapılmıştır (Grigoriev & Rusanov, 1995).

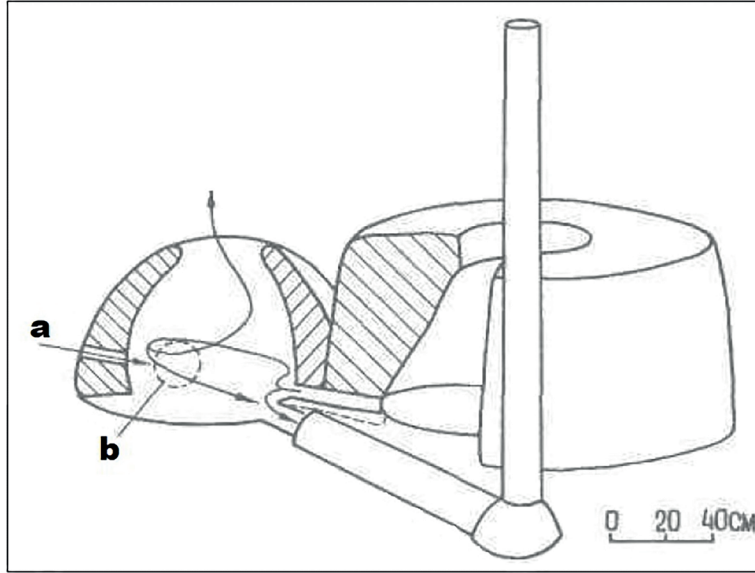

Figür 7

Fırın Kalıntıları. A) Kamenny Ambar (Koryakova ve ark., 2013, Fig. 15.2) B) Sintasha (Gening ve ark., 1992, Fig. no yok) / The Remains of Furnaces. A) Kamenny Ambar (Koryakova, et al., 2013, Fig. 15.2) B) Sintasha (Gening, et al., 1992, no figure number)

SP yerleşimlerinde gerçekleştirilen eski tarihli arazi çalışmalarının birçoğunda çıkarılan kültür toprağı yüz-dürme tekniğiyle incelenmemiş (hatta bazen elenmemiş), aksi yöndeki istisna arazi çalışmaları Arkaim'de gerçekleşmiştir (Grigoriev, 2015, s. 100). Arkaim'den elde edilen ilgili parçacık toplamı, diğer yerleşimlerde ele geçen çıplak gözle tespit edilebilecek büyüklükteki cüruf parçalarıyla birlikte birtakım mineral ve kimyasal içerik analizlerine tabi tutulmuştur (Grigoriev, 2015, s. 127-281). Mineral cevheri olarak malakit ve kuprit (bakır-oksit) ağır basarken (Grigoriev, 2015, s. 132), kimyasal içerikleri birden fazla küme ve alt kümeden meydana gelmektedir (Grigoriev, 2015, s. 232-246, Tab. 5-23, s. 247, 5-24). Kristalize olma durumlarına dönük yapılan ilave gözlemlerle ergime sıcaklıkları ve katılaşma halleri/hızları tespit edilen

cüruf parçaları, Ural Dağlarının güney ucunda, söz konusu dağ sırasının doğuya bakan yükseltilerinde yer alan prehistorik maden ocaklarından alınma mineral örneklerle eşleşmektedir (Grigoriev, 2015, s. 151). Ivanovka, Dergamysh, Ishkinino ve Elenovka şeklinde sıralayabileceğimiz maden ocakları, SP yerleşimlerinin Chelyabinsk oblastında kümelendiği görece geniş alanı güney ve güneydoğudan çevrelemektedir (Grigoriev, 2015, s. 101, Fig. 3-1).

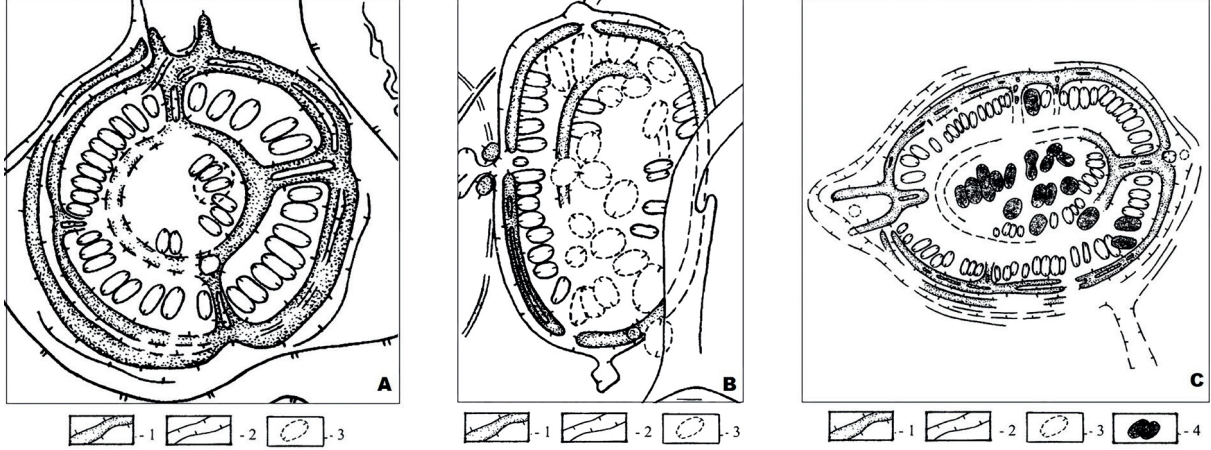
Figür 8

Fırın Canlandırması, Ateş Kuyusuyla Birlikte (Grigoriev & Rusanov, 1995, Fig. 1.4). a) Körük ve/veya Üfleç Deliği b) Isının En Yüksek Olduğu Kısım / The Illustration of Furnace with Fire Well (Grigoriev & Rusanov, 1995, Fig. 1.4). a) The Hole of Bellows b) The Hottest Section.

Yerleşimler, savunma sistemi dışında, kentleşme süreci bağlamında bir tür ilerlemeyi temsil eden yapı halkaları-sıraları ile onları birbirinden ayıran, günümüzdeki sokak ve caddelerden farksız geçitlere ve/veya boşluklara sahiptir. Yapılar ve yapı halkaları-sıraları arasında ulaşımı sağlayan söz konusu boşlukların, sözcük anlamıyla tek başına gerçekten birer boşluk olmadıkları yerleşimlerden bazılarında rastlanan unsur ve kalıntılarla ortaya konulabilmektedir. Arkaim yerleşiminde citadel olarak da adlandırılan merkezdeki yapı halkasıyla, onu saran çeperdeki yapı halkası arasında kalan boşluk, yaklaşık 5.5-6 m arasında değişen bir genişlikte, üzeri ahşap döşemeye kaplı, döşemenin altında ise yaklaşık 1.5 m genişlik ile 1.2-1.5 m arasında değişen bir derinlikte bir kanala sahiptir (Zdanovich, 1997, s. 25). Hendek olarak anılsa da, herhangi bir alanı sınırlayan, sınırlanan alana geçişi zorlaştıran basit bir çukur dizisi olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, su tahliyesi yaparken, aynı anda insan ve nesne geçişini sağlayan oluşuyla karmaşıklık seviyesi yüksek bir yapıdadır. Benzer şekilde Sintaşa I yerleşimindeki yapı halkaları arasındaki “hendek” de kazıcısı tarafından üstü ahşap döşemeye kaplı olacak şekilde canlandırılmıştır (Gening ve ark., 1992, s. 39, Fig. 12/II).

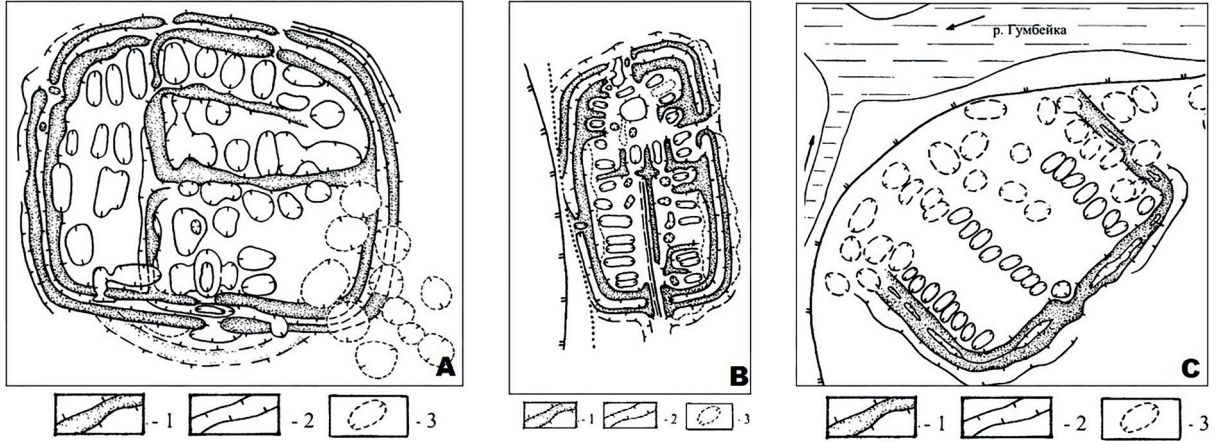
Erken evrede Sintaşa I, Arkaim ve Sarym-Sakly gibi yerleşimlerde merkezdeki yapı halkasını çeviren ve böylelikle yerleşim içi mahalle ve/veya birimlerin oluşmasını sağlayan duvarlara (Fig. 9), geç evredeki bazı yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Belli belirsiz düz bir hattı takip eden yapı sıraları ve sıralardan ayrı bloklar, bağımsız duvarlar ve –kimi zaman– yapıların uzun ya da kısa kenarlarındaki duvarlarla asimetrik şekilde birimlere ayrılmışlardır (Fig. 10). Araştırmacılar bu tip yerleşim planlarını “bal peteği” şeklinde de anmaktadırlar (Zdanovich & Batanina, 2007). Büyük bir kısmı beşerî ve doğal nedenlerle tahrip olan Chernorechye III yerleşiminde, söz konusu birimlerin altıdan az olmaması gerekmektedir (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 176-77, Fig. 104-105). Geç evre yerleşimlerinde, merkezde veya giriş-çıkış gibi önemli noktalarda avlu veya meydan işlevi görebilecek alanlara rastlanmamaktadır. Bu duruma istisna olabilecek tek yerleşim Chekatay’dır. Arka duvarları köşeleri yuvarlatılmış dörtgen şekilli yerleşim duvarına yaslanan veya bakan yapılar geniş bir meydanı çevrelemektedir (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 172, Fig. 101). Erken evrede, her ne kadar bütün yerleşimlerde eksiksiz bir kazı araştırması yapılmamış olsa da yerleşimlerde merkezdeki yapı halkasının çevrelediği bir avlunun veya meydanın bulunduğu söylenebilir. Sintaşa I yerleşimi aynı adlı

akarsu tarafından tahrip olması (Gening ve ark., 1992, s. 11, Fig. 2), Sarym-Sakly gibi yerleşimlerin ise tahribatın yanı sıra kazı yöntemiyle araştırılmaması veya kısmen araştırılması (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 141, Fig. 80), avlu veya meydan adına tartışma yürütebileceğimiz yerleşim olarak geriye Arkaim'i bırakmaktadır. Kazıcısının aktardığına göre, merkezdeki yapı halkasının çevrelediği meydan kenarları boyunca uzanan dar ve sık bir kanala sahiptir (Zdanovich, 1995). Özel bir harçla sıvanmış olduğu, yangının neden olduğu bir tahribattan veya bilinçli bir ateşten arta kaldıkları bildirilmeyen kül birikintisiyle dolu olan çukurların varlığı meydanla ilgili aktarılan diğer bilgilerdir (Zdanovich, 1995, s. 27).

Figür 9

Erken Evre Yerleşim Planları. A) Sarym Sakly B) Kizilskoye C) Bersuat. 1: Duvar 2: Hendek 3: Erken Dönem Yapıları 4: Geç Dönem Yapıları (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 30, 56, 80) / The Settlement Plans of the Early Phase. A) Sarym Sakly B) Kizilskoye C) Bersuat. 1: Wall 2: Ditch 3: Late Period Buildings 4: Earlier period buildings (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 30, 56, 80)

Figür 10

Geç Evre Yerleşim Planları. A) Rodniki B) Konoplyanka C) Bakhta. 1: Duvar 2: Hendek 3: Erken Dönem Yapıları (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 74, 61, 35) / The Settlement Plans of the Late Phase. A) Rodniki B) Konoplyanka C) Bakhta. 1: Wall 2: Ditch 3: Earlier Period Buildings (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 74, 61, 35)

Köken Sorunu: “Uzak İhtimal” Uzak Coğrafya Anadolu

İstisnasız her bir SP yerleşiminde en az bir tane kurgan kümesi veya gömüt alanı (mezarlık) bulunmaktadır. Mezarlıkların sayısı öylesine fazladır ki, kimi araştırmacılar kültüre verilen *Kasabalar ülkesi* adına atıfla *Mezarlıklar ülkesi* şeklinde bir ikinci adlandırmanın yapılabileceğini bildirmektedir (Zdanovich(b), 1995, s. 43). Sintaşa ve Arkaim gibi büyük yerleşimlerin etrafında, Sintaşa Büyük Kurgan gibi (Gening ve ark. 1992, s. 343-44, Fig. 199-200), yüksek ve geniş çaplı bağımsız kurganlarla birlikte, kurgan veya düz zemin tipi mezarlardan oluşan birden fazla mezarlık bulunmaktadır. İçlerinden bazılarında, Arkaim yerleşiminin yaklaşık 1.2 km kuzeydoğusunda kalan Bolshekaragansky mezarlığında olduğu üzere (Zdanovich(b), 1995, s. 44, Fig. 1), plan ve düzenleme açısından karmaşıklık seviyesinin yüksek oluşunu kanıtlayan hendek gibi unsurlar bulunmaktadır.

Başta at olmak üzere beden bütünlükleri korunmuş hayvanlara ait iskeletlere, gömüsü yapılan bireyin bulunduğu basit toprak, ahşap sanduka veya ahşap mezar odasında (Gening ve ark., 1992, s. 120, Fig. 48), söz konusu mezar odasının üstündeki bir başka “odada” veya çukurda (Gening ve ark., 1992, s. 127, 154, Fig. 53, 72) ve ahşap mezar odasından bağımsız yakınlardaki bir başka “oda” veya çukurda rastlanmaktadır. Karmaşıklık seviyesi yüksek, yapımında taş malzemenin de kullanıldığı ve üst örtüsü genellikle kubbe veya yalancı kubbe şeklinde canlandırılan çok katlı mezarlardan bazılarında hayvanların bedenleri yerine sadece kafataslarına da rastlanmaktadır (Zdanovich(b), 1995, s. 49, Fig. 4). İki tekerlekli ve sepetli arabaları da mezarların istisna ve özel buluntuları arasında görmekteyiz (Cherlenok, 2006, s. 175, Fig. 1).

Böylelikle, yerleşim içi tanımlı bir tapınak veya kutsal mekânın yokluğunda, SP toplumundaki sembolik dünya ile inanç ve/veya inançlarının ifadesi bağlamında mezarlıkların oldukça önemli bir konuma yükseldiğini söyleyebiliriz. Konu üzerine çalışan araştırmacıların söz konusu arkeolojik gerçekliğe dayalı bir yaklaşım geliştirdiklerini ve buna koşut çalışma yürüttüklerini görmekle birlikte, Büyük Bozkır’ın batısında yayılan erken ve geç tarihli prehistorik kültürlerin (göçebe, yarı-göçebe, yerleşik ve yarı-yerleşik fark etmeksizin) başından beri benzer bir davranış kalıbı geliştirdiklerini ve –ikna etme bağlamında güçlü– yerleşim içi tanımlı bir kutsal mekânın olmadığını belirtme noktasında eksik kaldıklarını, dolayısıyla SP örneğindeki mezarlıkların inanç bağlamında eşsiz, öncü ve/veya buna yakın bir tanımla hatalı nitelendirilmelerine neden olmaktadır. Oysa, MÖ 3. Binde Güney Uralların batısında, Karadeniz’in kuzey ve batısında yayılım gösteren Yamnaya-Katakombnaya kültür grubu ve MÖ 1. Binde Karadeniz’in kuzeyinden Aşağı Tuna’ya kadar uzanan geniş İskit-Saka kültür grubunda, bir çeşit ata kültü olarak adlandırabileceğimiz, merkezinde duran şeylerden birinin atalara duyulan saygı olduğunu önerebileceğimiz ve mezarlıklar ile kurgan tipi gömüt yapılarıyla kendini gösteren bir inanç söz konusudur.

Yamnaya-Katakombnaya kurganlarında ele geçen insan biçimli yekpare taş mezar stelleri (Telegin & Mallory, 1994) ile Eski Yunan tarihçiliğince İskit kralı İdanthysos tarafından Ahemeniş-Pers kralı I. Dareios’a söylendiği iddia olunan “(...) *Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin ya da yıkılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. (...)*” (Hdt. IV.127) sözü bu duruma verilebilecek en güçlü kanıtlar arasında yer almaktadır. Söz konusu göçebe ve/veya yarı-göçebe kültür grupları dışında, MÖ 2. Binde Büyük Bozkır’ın batısında ve doğusunda (Orta Avrasya) yayılım gösteren yerleşik ve/veya yarı-yerleşik Srubnaya ve Andronovo kültür grupları için de benzer bir durum söz konusudur. Yerleşim içi kutsal mekânlara rastlanmazken (Berezanskaya, 1990), yapım şekli ve plan açısından gelişkin gömüt yapılarına sahip mezarlıkların (Poliakov 2022, s. 196-97, Fig. 98-99; Stefanov & Korochkova, 2006, s. 79, Fig. 49) sayısında artış yaşanmıştır.

Mezar ve mezarlık üzerinden kendini ifade eden inanç ve/veya inançlar, Büyük Bozkır’ın prehistorik-proto-historik kurgan gelenekli kültürlerinde, yaşam biçimi fark etmeksizin (göçebe veya yerleşik), başından beri var olan ve arkeolojik taşınır ve taşınmazlarla takip edilebilen bir gelenektir. Gelenegın kendisiyle birlikte üyeleri, *kurgan gelenekli kültürler* şeklinde adlandırılabilirler. Bu toplumlarda yerleşim içi tanımlı bir tapınak veya kutsal mekân bulunmamaktadır. Bu nedenle, SP’nin önemli tartışma başlıklarından olan köken sorunu adına, kültüre ait inançların izlenebildiği mezarlıklar ile kurgan tipi gömüt yapılarının ayırt edici yanları güç kaybetmektedir. Bir başka deyişle, köken adına Büyük Bozkır’dan ayrı, uzak ya da yakın bir coğrafyanın olasılığı kaybolmaktadır. İnancın ifade edilmesi noktasında Büyük Bozkır’da yer etmiş yaşlı bir gelenegın temsilcisidirler. Elbette, başta kurgan altı mimari olmak üzere, ölünün yerleştirilme şekli, buluntuların niceliği ile niteliği, kimi zaman olmayışları, mezarların yön eksenleri, mezarlıklardaki ölülerin yaş ve cinsiyet dağılımı, kurganlar ile düz mezarlar arasındaki sayısal fark gibi somut ve sayılabilir istatistiki bilgiler ayırt eden bir yan taşımaktadır. Ancak, bunlar söz konusu gelenek içindeki kültürleri ayırt etmede kullanılabilir.

SP’nin kökeni hakkındaki görüş ve önerilerin sayısını temelde ikiye düşürebiliriz. Bunlardan ilki MÖ 3. Binin sonunda Kuzey Karadeniz ve Aşağı Don’da yaşanan kültürel değişimle açıklanmaktadır. Yamnaya-Katakombnaya’nın yanı sıra, Aşağı Don’da Poltavka kültüründe yaşanan değişimin kendisi aslında bir çeşit sönümlenme olarak tanımlanabilir. Bir süre sonra söz konusu kültür gruplarının özelliklerini taşıyan ve

doğuya doğru ilerleyen olası bir göç, Güney Urallara ulaşana dek önüne çıkan diğer kültürleri de sürükleyerek, SP'nin ortaya çıkmasını sağlayan yeni bir kültürel oluşum sürecini tetiklemiştir (Kuzmina, 1999, s. 270-72; Zdanovich(b), 1999, s. 114). Her ne kadar çağdaş olsalar da Abashevo ile Sintaşa arasında kimi araştırmacılarca (Chernykh, 2017, s. 193) kurulan bağlantı da (benzer şekilde batıdan doğuya doğru ilerleyen göç) aynı öneri kapsamında incelenmelidir. Diğer öneriyi Anadolu'nun da dâhil edildiği Yakın Doğu'dan başlayarak Güney Urallarda son bulan bir göç olarak tanımlayabiliriz (Grigoriev, 2002a; 2002b).

Mimari karşılaştırmaları kullanan öneri, Hacılar IIa ve Mersin Yumuktepe XVI gibi erken örneklerden başlayarak (Grigoriev, 2002a, s. 32) ve MÖ 3. Bin yerleşimi olan Demircihöyük'ü ön plana alarak sadece mimari plan değil, ana inşa özellikleri bakımından da SP ile yakın benzerlikler olduğunu vurgulamaktadır (Grigoriev, 2002a, s. 38). Antropolojik verilerin yetersiz oluşunu kabul etmekle birlikte, Yamnaya-Katakombnaya'da ele geçen sıvalı kafatasları ile Yakın Doğulu örnekleri arasındaki benzerliğin dikkatle ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Grigoriev, 2002a, s. 103). Çeşitli materyal kültür geleneklerinde, Yakın Doğulu muadilleriyle kurulan yakınlıklar önerinin diğer sacayaklarıdır (Grigoriev, 2002a, s. 62, Fig. 23, s. 65, 68).

Mimari üzerinden Anadolu ile kurulan bu analogi, artık tanım ve adlandırmada pek tercih edilmese de *Anadolu Yerleşim Modeli* (Korfmann, 1979, s. 46; 1983, s. 222) kavramıyla birlikte düşünüldüğünde köken sorunu bağlamında kısmen, kentleşme olgusu bağlamında ise ciddiyetle tartışılabilir. Mimari plan ve ana inşa özelliklerine dayanılarak yapılan geçmiş karşılaştırmalarda, Demircihöyük ile Sarym-Sakly arasında çarpıcı bir benzerlik olduğu vurgulanmaktadır (Grigoriev, 2002a, s. 38). Bunun yanı sıra mimari planın bir parça daha derinleştirildiği, İç Batı Anadolu ETÇ II yerleşimleriyle SP yerleşimlerini kentleşme süreci bağlamında ele alan ilave karşılaştırmalar tartışmanın kentleşme olgusu bağlamında boyut kazanmasını sağlayabilir.

Merkezi bir otorite tarafından yönetilen ortak depo ve üretim fazlası ve bunları takip edecek şekilde, üretim ve bölüşüm ilişkilerini düzenleyen sistem, herhangi bir bölgedeki kentleşme sürecinin karmaşıklık seviyesindeki artışı gösteren unsurlar arasındadır. Diğer unsurlardan olan anıtsallık ve savunma sistemleri İç Batı Anadolu ETÇ II yerleşimleriyle SP yerleşimlerinde görülebilirken, ortak depo yapıları her iki kültürde de belirgin tanımlı değildir⁵. Yakın Doğu veya Mezopotamya örneklerinden alışıktır olunan, üretim fazlası olarak tahılın yer aldığı ortak bir depo yapısı ve depolama bulunmamaktadır⁶. Mehmet Özdoğan, Batı Anadolu'nun doğal çevre ve iklim koşullarının yılın farklı zamanlarında birden fazla kez hasat yapılabilecek ölçüde uygun-ılımlı olduğu gözlemini de ekleyerek, üretim fazlası olarak depolanan ürünlerin tahıl dışındaki zeytin yağı ve şarap gibi nadide bitkisel ürünler ile dokuma ve metal gibi zanaatkarlık ürünleri olabileceğini önermektedir (Özdoğan, 2006). SP'nin yayılım gösterdiği Güney Urallarda bugün bile tarım yapılan arazi ve elde edilen verim oldukça kısıtlıdır. Araştırmacılar, bölgede ancak Tunç Çağı'nın sonunda sadece birkaç merkezde tarım yapılmış olabileceğini önermektedirler (Ryabogina & Ivanov, 2011). Bununla birlikte, yarı

⁵ ETÇ II'ye dâhil değilse bile, aynı bin yılın kabaca son çeyreğine tarihlenen Seyitömer V (ETÇ III), artan Mezopotamya etkisi ve/veya etkileşimine işaret eden buluntularıyla birlikte bazı tanımlı ortak depolama birimlerine ve/veya yapılarına (Bilgen ve ark., 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015) sahiptir. Böylece, İç Batı Anadolu'daki kentleşmenin ETÇ III öncesinde izlenen seyri ile birtakım "eksikliklerin" aslında birer özgünlük ve erken evre olduğu kabul edilebilir. Küllioba'da da benzer bir durum izlenmektedir. Yapı içlerinde bulunanların dışında, ETÇ II ile ETÇ III arasında geçiş evresi olan Küllioba IVA'da açık alanlarda toprağa oyularak taş temelli ya da temelsiz yapılan ortak depolama yapıları söz konusudur (Fidan, 2011, s. 32). ETÇ II'nin son evresinde (Küllioba IVB) ise, MÖ 2. Binde Ege'den (Adalar Denizi'nden) Orta Anadolu'ya, Levant'a değin yayılan geniş coğrafyadaki saray yapılarından bilinen ve kimi zaman "magazinlik" olarak adlandırılanlara benzer bir başka depo yapısına rastlanmıştır (Efe & Fidan, 2008, s. 97, Fig. 18; Fidan, 2011).

⁶ Ortak depo yapısıyla anlatılmak istenen merkezi yönetimin sorumluluğunda çok odalı, karmaşık ve yerleşim geneline yetecek büyüklükteki besini saklayabilen yapılardır. Küllioba ve Demircihöyük gibi ETÇ II yerleşimlerinde sayısız depo yapısı ve/veya birimi/alanı arkeolojik anlamda kanıtlanmıştır. Bunların sayısal çokluğu, irili-ufaklı boyutlarıyla 'hane' içlerinde de yer alıyor oluşları (Korfmann, 1983, s. 190) ve ilave arkeolojik (merkezi yönetim göstergesi olabilecek tapınak ve saray yapısı, mühür veya bulla) ve yazılı kanıtların yokluğu ve/veya zayıf yanı ortak depo tanımını güçleştiriyor. Hane içi depolamalar yerleşimin genelinden bağımsız hanelere özgü bir ev-besin ekonomisi yürütülmüş olabileceğini düşündürürken, karmaşıklık seviyesi yüksek yapılar güçlü ve/veya şüpheye yer bırakmayacak şekilde saray olarak tanımlanamıyor (Efe & Fidan, 2008, s. 79-80; Fidan, 2020). MÖ 4. Binden MÖ 3. Bine değin Kuzey ve Güney Mezopotamya'da ise çeşitli büyüklük ve formlarda inşa edilen ortak depo yapılarına rastlanmaktadır (Hald & Charles 2008; Weiss ve ark., 2002). Ayrıca, MÖ 3. Bine tarihli çeşitli tipteki (dini, idari vb.) çivi yazılı metinler merkezi yönetimin otoritesi altındaki ortak depo yapıları ile bu yapıların gelişkin/yoğun trafiğini kanıtlamaktadır (Jacobsen, 1976; Johnson, 2017). Bununla birlikte, MÖ 3. Binde Mezopotamya'da merkezileşmiş ortak depo yapılarının varlığına dair sorgulayıcı görüş ve tezler de bulunmaktadır (Paulette, 2015).

bozkır-orman kuşığı ile tatlı su kaynaklarındaki zengin ekosistem (Stobbe ve ark., 2013) avcılık ve balıkçılıkla besin ekonomisinde SP'ye hareket kabiliyeti kazandırmışa benzemektedir. Hayvancılığın (özellikle büyükbaş hayvancılığın) besin ekonomisinde geniş yer kaplıyor oluşu, Mezopotamya modelinde olduğu üzere üretim fazlası tahıl olan bir depo ile uzun ömürlü depolamanın yokluğuyla koşuttur. Tespit edilen fırınlar ve özellikle gömüt kontekslerinden elde edilme metal ürünler, SP'nin ateş-teknolojisi ile madencilikte sahip olduğu yüksek başarıyı kanıtlar niteliktedir. Bu noktada, tıpkı İç Batı Anadolu ETÇ II'de olduğu üzere, sosyo-ekonomik yapıyı ilerleten üretim fazlasının temel besin ihtiyacı yerine metal gibi önemli "endüstriyel" ürünler olduğunu, böylelikle alışla gelmişin dışında bir depo ve depolamanın aranması gerektiğini önermek yanlış olmayacaktır.

Tapınak, ortak depo ve depolamayla doğrudan bağlantılı sayabileceğimiz, belli bir amaca yönelik inşa edilmiş bir diğer yapı çeşididir. Kentleşme olgusu adına tanımlayıcı bir unsur iken, olası erken prehistorik örneklerin varlığı sayesinde kendisi tek başına bir başka fenomendir. SP yerleşimlerinde bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda tapınak olarak tanımlanabilecek ve/veya tapınak tartışması yürütülebilecek herhangi bir yapıya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, atalara saygının ön planda olduğunu varsayabileceğimiz, mezarlıklar ve kurgan tipi gömüt yapılarıyla kendini ifade eden inanç adına, Sintaşa Büyük Kurgan ve Bolshekaragansky gibi mezarlıklar bir çeşit kutsal alan kabul edilebilir. İç Batı Anadolu ETÇ II yerleşimlerinde de –uzun yıllara dayanan araştırmalara rağmen– araştırmacıların üzerinde ortaklaştıkları bir tapınak yapısına henüz rastlanmamıştır (Çongur, 2025; Fidan 2011). Seton Lloyd ve James Mellaart tarafından önerilen (Lloyd & Mellaart, 1962) Beycesultan A ve B tapınakları (ETÇ I-II) güncel yaklaşımlarca kabul görmemektedir.

Andığımız ciddi yakınlıklar –mimari planlara yönelik daha önce sunulanla birlikte– iki kültür arasında olası bir bağlantının söz konusu olup olmadığını inceleyen bir tartışmayı gündeme getirirse de, iki uzak bölge arasında izlenen materyal kültür boşlukları tartışmayı sağlam somut bir zeminden uzaklaştırarak büyük ölçüde engellemektedir⁷. Üstelik aralarında öncül-ardıl şeklinde bir ilişki kurulabilecek bu iki kültür arasında klasik kronolojiye göre kabaca üç, yeni kronolojiye göre ise kabaca bir yüzyıllık kronolojik bir fark bulunmaktadır. MÖ 3. Binin son çeyreğinin başında Batı Anadolu ETÇ II sönümlenirken, SP MÖ 2. Binin başında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle benzerliklerin açıklanmasında, doğrudan iki kültür arasında gerçekleşen olası bir alış-veriş ve/veya aktarım yerine geçmiş doğa ve iklim koşullarından yardım alınması gerektiğini düşünüyoruz. Birbirine yakın doğa ve iklim koşulları, farklı bölgeler ve/veya merkezlerde benzer ancak birbirinden bağımsız kültürel süreçlerin başlamasını sağlayabilirler. Buna verilebilecek kuşkusuz en keskin örnek bitkilerin evcilleştirilmesi ve tarımın başlaması olmalıdır. Bugün artık tarımın farklı tarihlerde birden fazla merkezde ve bağımsız bir şekilde başladığı kabul görmektedir (Larson ve ark., 2014, s. 6140, Fig. 1).

Geçmiş ve günümüz birçok örnekten anlaşılacağı üzere, ekosisteme bağlı olarak besin ekonomisinde hareket kabiliyeti sağlayan çeşitlilik, tahıl gibi tek merkezli ürün hasadına olan bağımlılığı azaltırken, uygun iklim koşulları, tarım ürünlerinin yıl içerisinde birden fazla kez hasat edilmesini sağlamaktadır. Güney Urallara baktığımızda ise, niteliği ve niceliği yüksek bir tarıma izin veren koşullar olmamakla birlikte, MÖ 2. Bin süresince zengin bir ekosistemin var oluşu çeşitli av hayvanları ile tatlı su ürünlerine ait kalıntılara yerleşimlerde rastlanıyor oluşuyla kısmen kanıtlanmaktadır. Bu durum Mezopotamya modelinden alışık olunan, besin ekonomisinin ana unsurundan elde edilen üretim fazlasının depolandığı ortak depolara rastlanmamasını açıklayabilir. Yerleşim içi tapınak yapılarına rastlanmıyor oluşu da aynı sürecin bir sonucu olarak varsayılabilir. Toplumu ilerleten artı ürün, besin ekonomisi yerine, ateş-teknolojisi ile madencilik üzerine yüksek uzmanlık-zanaatkarlık gerektiren metal üretiminden sağlanmış olabilir.

⁷ Fenike ve Eski Yunan kolonileri bu duruma kısmen tezat oluşturmaktadır. Kuzey Karadeniz'de MÖ 7. yüzyılda ortaya çıkan Eski Yunan koloniciliği, Miletos gibi Batı Anadolu İyonya kentleri ile Megara ve Atina gibi Yunan Anakarasındaki kentlerden başlamış, uzun deniz rotalarıyla ilerlemiştir. Koloni kenti ile onu kuran ana kent arasında gerçekleşen politik ve kültürel ilişkiyi/ilerleyişi karadan takip edebileceğimiz noktalar bulunmamaktadır. Uzun yıllara ihtiyaç duymayan hızlı geçişlerdir. Söz konusu bölgeler (Yakın Doğu ve Güney Urallar) arasında –şu anki bilgilerimizle– MÖ 3. Binin sonu ile MÖ 2. Binin başında buna benzer bir süreçte olanak sağlayacak teknolojik altyapının, bir su yolu rotasının vb. söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

İç Batı Anadolu'da ortak depo ve tapınak yapılarının ETÇ III'de kesin bir şekilde kendini göstermeye başlaması, Seyitömer örneğinden anlaşılacağı üzere, dış dinamik olarak nitelenebilecek Mezopotamya etkileşimlerinin artışıyla eş zamanlıdır. Ortak depo ve tapınak yapısının yokluğu, besin ekonomisinde esnek davranılmasına izin veren zengin ekosistem veya uygun iklim koşulları ve başta metal olmak üzere (İç Batı Anadolu'da ayrıca dokuma) çeşitli uzmanlıklardaki niteliksel yükseliş İç Batı Anadolu ETÇ II ile SP inceleğinde öne çıkan ortak noktalar. İç Batı Anadolu ETÇ III'de artık ortak depo ve tapınak gibi yapıların da kendini gösterdiği hızı artan bir kentleşme gözlenirken, SP sonrası Güney Urallarda hızını kaybetmiş bir kentleşme söz konusudur. Buna ek olarak, bazı araştırmacılar SP'nin bir ön-kentleşme olarak bile değerlendirilemeyeceğini, çünkü SP sonrası sürecin kesintiye uğradığını bildirmektedir (Grigoriev, 1999, s.110-12).

Oval-Yuvarlaktan Köşeliye Geçiş

SP, etkisini kaybetmiş olsa da araştırmaların erken tarihlerinden günümüze değin yönetim merkezinde savaş kabiliyeti yüksek seçkinlerin olduğu savaşçı bir toplum olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ancak bu durumun ikna kabiliyeti düşük, bir tür genel eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Konuyla ilgilenen araştırmacılara ait farklı öneriler söz konusudur. Örneğin Nikolai Vinogradov, yerleşimlerin savunma sistemlerini sembolik kabul etmekte, kültüre ait spiritüel dünyanın sınırları olduğunu önermektedir (Vinogradov, 2011). Nikolai P. Anisimov ise SP'yi –ve/veya yerleşim ağını– sert ve olumsuz doğa koşullarında hayvancılığın sürdürülebilmesi adına oluşturulmuş karmaşık bir sistem olarak tanımlamaktadır (Anisimov, 2009). Savaşçı seçkinlerin yönetimindeki toplum önerisinde yerleşimlerin anıtsal bir yan taşıyan savunma sistemleri önemli bir rol oynamaktadır. Sırasıyla, birden fazla hayvan iskeletine (kurbanı) ve sepetli araba gibi zengin hediye ve/veya buluntulara sahip mezarlar ile gelişkin metal ürünler söz konusu kavramsallaştırmada kullanılan diğer bulgu ve buluntulardır.

Ancak, savaşçı toplum tanımını somutlaştıracak ve birtakım eleştirileri ortadan kaldıracak veri grupları arasında kritik bir noktada olanı eksik bırakılmaktadır. Olası saldırılardan korunma maksatlı, yerleşimlerin etrafını kalın duvar ile geniş hendeklerle saracak denli savaşçı gruplar arasında şiddetli bir rekabetin olduğu varsayılrsa dahi, savaşlarla ve/veya çatışmalarla ilerletildiği düşünülen söz konusu olası rekabeti kanıtlayan antropolojik kanıtlardan yoksunuz. Bugüne değin kurganlar ve mezarlıklar sık çalışılrsa da iskeletler üzerinde yaralanmaya bağlı travma izlerine rastlanıldığından bahsedilmemektedir. Çalışılmak üzere depolarda bekletilen olası malzemeyi unutmamakla birlikte, tanımlanan ve tanımı yapılan mevcut antropolojik veri bağlamında, savaşçı toplum tanımı ikna etmekten uzaktır. Araştırmacıların elinde söz konusu savaşçı toplum tanımını destekleyebilecek ilave veriler sadece balta, ok ucu, bıçak ve hançer gibi buluntu grupları (Vinogradov & Epimakhov, 2013, s. 450)⁸ ile sepetli araba gibi istisna buluntulardır (Cherlenok, 2006).

Hayati öneme sahip birtakım veri gruplarındaki eksiklik, (ve bu veri grupları arasındaki uyumsuzluk) doğal olarak bir süre sonra savunma sisteminin yapılış amacı adına farklı açıklamaları şart koşturmaktadır. Spiritüel bir dünya için inşa edilmiş sembolik sınır açıklaması dışında, yıkıcı doğa ve iklim koşullarına karşın alınan önlem olarak özetlenebilecek bir açıklama söz konusudur ki arkeolojik kanıtlarla desteklenmektedir. Başta Gennady B. Zdanovich (Zdanovich & Batanina, 2007) olmak üzere birden fazla araştırmacı, savunma sisteminin su taşkınlarından korunma amacı için de inşa edilmiş olabileceğini göz ardı etmemiştir. Kazısı tamamlanan veya kısmen yapılan yerleşimlerin neredeyse tamamında hendeklerin zamanla kültür toprağı ve geçmiş doğal birikintiyle dolduğu belgelenmiştir. Kabaca üç ya da dört yüzyıla yayılan yerleşim tarihi de göz önünde bulundurulduğunda, Kamennyi Ambar yerleşiminde olduğu üzere hendeklerin tabanlarında keşfedilen bir

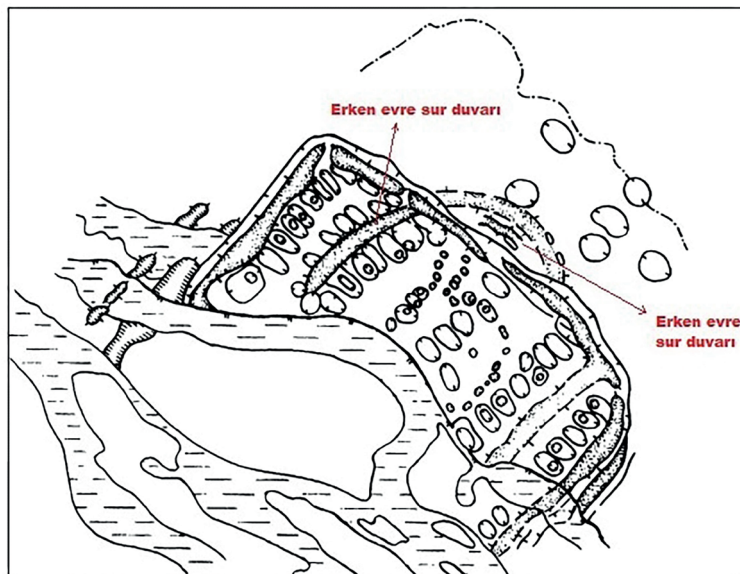
⁸ Bazı araştırmacılar mızrak, ok ve kargı gibi aletlerin mezarlardaki sayısal artışı da öne sürerek, iskeletlerde yüksek seviyede travma izine rastlamamasının savaşçı toplum önerisine tezat oluşturmadığını önermektedir (Anthony, 2009, s. 57). İnce, sivri uçlu ve fırlatılarak kullanılan "silahların" ölümcül darbelerde bile nadiren travma izine neden olduğu bildirilmektedir. Bunu doğru bir açıklama olarak kabul etsek dahi yakın dövüş olasılığı, söz konusu bu çatışma yönteminde kullanılan hançer ve balta gibi diğer alet ve/veya silahlar ve onların iskelette bırakacağı travma izleri de akılda tutulmalı, varlığı-yokluğu veya sıklığı-seyrekliliği yorumunda kullanılmalıdır. Kuşkusuz bunların eksikliği halinde yorum ile kavrayışın bilimsel gücü düşer.

SP ile çağdaş, onun batısında dağılım gösteren Apaş/Anapı (Abashevo) kültüründe –anlamlı/uyumlu bir kontekste– seviyesi yüksek ciddi bir savaş ve/veya çatışmayı gösterir kanıtlara rastlandığı unutulmamalıdır. Pepkino kurgan kümesindeki bir kurgan yalnızca yetişkin erkeklerden oluşmaktadır. 30'a yakın iskeletin 18'inde kafaların koparıldığı, diğerlerinde ise kafa ve bedene balta darbeleri alındığı anlaşılmaktadır (Bolshov, 1995).

ikinci eski hendekler su taşkınlarının şiddetine ve sıklığına işaret etmektedir. Birikintiyle dolan hendeğin, bir süre sonra suyu kesme işlevini yerine getiremeyeceğini, su taşkınlarıyla duvarların yükseldiği temel toprağının gevşeyerek yapı stabilitesini (dayanıklılığını) bozacağını önermek yanlış olmayacaktır.

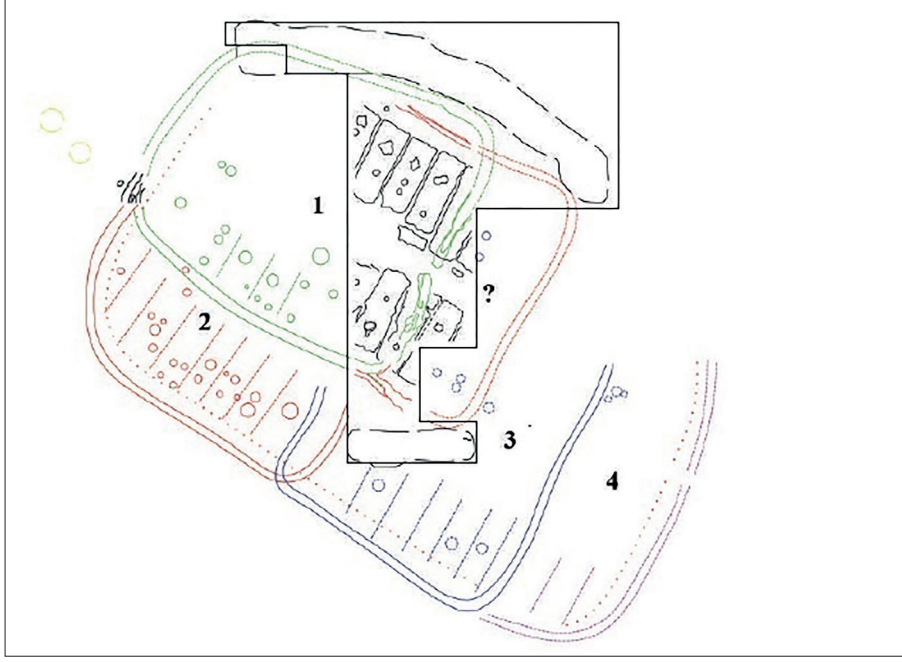
Geç evrede bulunmasının rastlantı olmadığını düşündüğümüz, duvarların dayanıklılığını arttırmaya dönük bazı mimari uygulamalar söz konusudur. Ustye I yerleşiminin duvar yapısında yaklaşık 0.5 m çap değerlerine sahip kütüklere (ve/veya ahşap kolonlar) ulaşılmıştır. Yaklaşık 1 m aralıklarla yerleştirilmiş 5 ahşap kolon sırasının, hendeğe doğru yaşanacak bir çökmeyi engelleme amacıyla, duvar yapı ağırlığını eşit bir şekilde dağıtması için dikildiği önerilmektedir (Vinogradov, 2004, s. 265, Fig. 2). Hendek işlevinin kayboluyor oluşuyla da bağlantılı olarak, duvarların –dolayısıyla da yerleşim planının– şeklini oval-yuvarlaktan köşeliye geçiren nedenin tamamen işleve yönelik olduğunu, dolayısıyla köşe yapılarak duvar dayanıklılığının artırılmak istendiğini düşünüyoruz. Dayanıklılığın yanı sıra köşeyle birlikte mimari anlamda yerleşimlerin farklı tarihlerde daha başarılı ve kontrol edilebilir şekilde büyüdüğü anlaşılmaktadır.

Oval-yuvarlaktan köşeliye geçişin en iyi izlenebildiği yerleşimlerden biri Stepnoye'dir (Fig. 11). Erken evre oval-yuvarlak planlı yerleşimin üzerine, arada neredeyse herhangi bir zamansal fark olmaksızın, geç evre köşe planlı yerleşim inşa edilmiştir (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 164). Geçiş esnasında erken evre planın yuvarlak duvarı kısmen korunarak geç evre köşe planlı yerleşimin birimlerini birbirinden ayıran bir iç duvara dönüşmüştür (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 160, Fig. 94). Geç evre köşe planlı yerleşimin kuzeydoğu kenarında, girişin hemen karşısında kalan kısmın ise olasılıkla giriş-çıkışın daha kontrollü olması adına kullanıldığı düşünülmektedir. Andreevskoye (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 65, Fig. 27), yerleşim planındaki değişikliğin (veya geçişin) tamamıyla işlevsel oluşunu kanıtlayan bir diğer yerleşimdir. Güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan yerleşim aksına, bir veya iki kez söz konusu aksla koşut köşeleri olan birimler eklenerek yerleşimin genişletildiği anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa geç evre yerleşimlerinin planlarında, tanımlanabilir hale gelene kadar, köşeli plana ulaşmayı çabalayan bir gelişim izlenebilmektedir. Oval-yuvarlak planlı ve/veya kısmen oval-yuvarlak planlı iki yerleşim biriminden oluşma Isiney ve Sintaşa II yerleşimlerinde söz konusu çaba görülebilmektedir. Oval-yuvarlak plan, sonradan eklenecek oval-yuvarlak planlı ilaveyi taşıma ve söz konusu ilavenin birden fazla kez yapılabilir oluşu noktasında şüphe taşımaktadır. Jeofizik verinin de kullanıldığı topografik yöntemle araştırılan Ustye yerleşimi de (Fig. 12), benzer şekilde geç evre köşe planının ihtiyaç halinde yerleşimin birden fazla kez büyüyebileceğini göstermektedir (Hanks ve ark., 2013, s. 402, 405, 413, Fig. 14.4, 14.6, 14.13). Ustye III Andronovo'ya (Alakul) tarihlenirken, Ustye I ve II'nin hemen hemen aynı zaman aralıklarında SP'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Hanks ve ark., 2013, s. 394). Erken evre oval-yuvarlak planlı yerleşimlerde, oval-yuvarlak planlı birimlerin eklenmesiyle gerçekleşmiş bir genişleme söz konusu değildir. Önceden planladığı izlenimi veren merkezdeki yapı halkası dışında birim bulunmamaktadır.

Figür 11

Stepnoye Yerleşim Planı (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 94'ten Düzenlenmiştir) / The Settlement Plan of Stepnoye (It Is Reorganized by the Author after Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 94)

Figür 12

Ustye Yerleşim Planları (Ustye I-II-III-IV). Siyah Sınırlar İçinde Kalan Alanda N. Vinogradov Tarafından Kazı Çalışmaları Gerçekleştirilmiş, Diğer Alanlar Farklı Yöntemlerle Araştırılmıştır (Hanks ve ark., 2013, Fig. 14.6'dan düzenlenmiştir) / *The Settlement Plans of Ustye (Ustye I-II-III-IV). The Area Enclosed by Black Lines Has Been Excavated by N. Vinogradov While Other Areas Were Investigated Through Other Methods (It Is Reorganized by the Author after Hanks, et al., 2013, Fig. 14.6)*

Değerlendirme ve Sonuç

Toplumları ilerleten artı ürün (dolaşıma çıkarıldığı anda artı değer) olgusunu hayati öneme sahip –olmazsa olmaz– besin üretimi yerine, yüksek uzmanlık gerektiren metal ve tekstil üretiminde izliyor olmak ve/veya bunun olasılığı, sıkı bir denetlemeyle işleri yürüten tapınak merkezli bir sosyal-ekonomik yapının –ve buna koşut mimarinin– ortaya çıkışını engelleyebilir. SP ve İç Batı Anadolu ETÇ II, bu belirlenimle ortaya çıkabilecek alternatif sosyal-ekonomik yapı ile kentleşme adına olası önemli adaylar arasındadır. SP etrafına kümелendiği masif maden yatağı ve yüksek düzeydeki metal üretimine yönelik fırınlarla ön plana çıkarken, İç Batı Anadolu ETÇ II yoğun tekstil üretimine yönelik başta tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar olmak üzere çeşitli aletlerle kendini göstermektedir.

Neden-sonuç bağlamında karmaşıklığı yüksek kentleşme olgusu, insanı ve toplumu konu edinen diğer birçok tartışma başlığında olduğu üzere, araştırmacılar arasında derin görüş farkları yaratmaktadır. Prehistorik-protohistorik kentleşme süreci adına G. Childe, *The Urban Revolution* makalesiyle (Childe, 1950) tartışmalara önemli bir katkı yapmış, yanı sıra Mezopotamya'nın öne çıktığı tarımcı çekirdek alanları merkez saymış ve kentleşme adına on temel ölçüt önermiştir (Childe, 1950, s. 9-16). Bugün araştırmacılar adına her ne kadar başta ele alış olmak üzere birçok noktada görüş farkları bulunuyor olsa da kentleşme sürecinin her bir bölgede farklı ve eşsiz koşullarla ilerlemiş olduğu genel kabul almaktadır. Bununla birlikte söz konusu eşsiz koşullara eşlik eden ve diğer bölgelerle ortaklaşa taşınan kimi temel koşulları unutmamak gerekir. B. Trigger, sanayi öncesi toplumların kentleşme sürecini incelediği makalesinde (Trigger, 1972) önemli bir yaklaşım geliştirmiştir. Buna göre kentler, yiyecek ve hammadde tedarikçisi ve kentte üretilen ürünlerin alıcısı olarak çeperdeki kırsal nüfusa ve/veya yerleşimlere bağımlıdır (Trigger, 1972, s. 581-82).

SP'nin kökeni adına İç Batı Anadolu ETÇ II de dâhil edilerek ortaya konan Yakın Doğu açıklaması veya önerisi, tek başına mimari üzerinden temellendiriliyor oluşu nedeniyle ikna etme gücü düşük bir yan taşımaktadır. Açıklamanın nüfus (göç) veya tecrübe-teknoloji (aktarım) unsurlarıyla desteklenmesi

gerekirken, iki bölge arasında söz konusu unsurların izlenebildiği ara yerleşimlerin ve/veya kültürlerin yokluğu, diğer bir deyişle materyal kültür boşlukları buna izin vermemektedir. Dolaylı diyebileceğimiz kimi göç rotaları belli-belirsiz önerilmektedir. Buna göre, Yamnaya-Katakombnaya kültür grubu Yakın Doğu'yla iletişime ve etkileşime geçmiş, daha sonra SP'nin de kullanacağı kimi fikir ve materyal kültür geleneğini Büyük Bozkır'a taşımıştır. Sergey Bratçenko gibi araştırmacıların kültür grubuna ait kurgan altı oda gömütlerin, Yakın Doğu ve/veya Doğu Akdeniz havzasında temas edilen kültürlerdeki oda gömütlerin bir taklidi olabileceği önerisi buna koşuttur (Bratçenko, 2001a, 2001b). İlgili veri gruplarından edinilme diğer kanıtların yokluğu ise açıklamayı spekülatif kılmaktadır. Ayrıca MÖ 4. Binin ikinci yarısından MÖ 1. Binin ortasına değin varlığını sürdüren *kurgan gelenekli kültürler* toplamının, bu uzun süreçte çeşitli kırılmalar ve kesintiler yaşamasına karşın birtakım güçlü ve kalıcı kültürel davranışlar geliştirmiş olması, SP'nin kökenindeki baskın unsurun Büyük Bozkır'ın dışında aranmasını engellemektedir.

Ancak, SP ile İç Batı Anadolu ETÇ II'nin yerleşim planında izlenen tapınak ve ortak depo yapısı yokluğu halen ilginç ve üzerine düşünülmesi gereken bir benzerliktir. Kültürel bir bağlantının yokluğunda söz konusu benzerlik, doğa ve iklim koşullarınca hazırlanan ve besin ekonomisinde esneklik ve daha fazla hareket imkânı tanıyan her iki bölgedeki zengin ekosistem sayesinde ortaya çıkmış olmalıdır. Dolayısıyla, tahıl fazlasını depolamayı esas alan –ve G. Childe gibi erken araştırmacılar tarafından kavramsallaştırılan– Mezopotamya modelinden farklı bir istikamette ilerleyen birbirine yakın iki sosyal-ekonomik karmaşıklık –farklı tarihlerde– her iki bölgede kendini göstermiş olabilir. Bu anlamda daha fazla veri sunan SP yerleşimleri önde olacak şekilde, her iki kültür B. Trigger tarafından geliştirilen yaklaşımla da değerlendirilebilmektedir. SP savunma sisteminin dışında kalan yakın çevrede tespit edilen ve buradaki insan faaliyetini kanıtlayan organik ve inorganik buluntu toplulukları, yerleşimde sürekli ve/veya kalıcı olmayan, ancak zaman zaman yerleşime farklı nedenlerle ziyaret gerçekleştiren kırsal nüfusu işaret ediyor olabilir. Aslında bu durum –yerleşim ve/veya kent olarak kabul edilen güçlü/kalıcı mimari toplamı merkeze alarak kavramsallaştırılan– kent-kır nüfus ayrımının dışında, söz konusu kalıcı mimari toplamı saran çeperin ilk halkalarında gerçekleşen toplum içi olası ilişki ağının kavranmasında da kullanılabilir. Tapınak yapısının yokluğunda hem SP hem İç Batı Anadolu ETÇ II'de toplumu bir arada tutan –somut ve soyut/sembolik– mekân adına mezarlıklar önerilebilir. Tıpkı SP mezarlıklarında olduğu üzere, Demircihöyük-Sarıket, Yortan ve Kaklık Mevkii gibi mezarlıklar da oldukça zengin mezar hediyesi ve/veya buluntu toplamına sahiptir. Üretim alanlarıyla ve bölge içi ilişki geliştirilen diğer yerleşimlerle yaşananların yanı sıra, yerleşimler ve mezarlıklar arasında yaşanan canlı ve yoğun trafik söz konusu ilişki ağı adına bir açıklama olabilir.

Bunların toplamında, erken tarihler veren çekirdek alanların çeperinde, uzun mesafeli ticaretin birçok örnekte kentleşme adına bir ön koşul olmak yerine ilerletici koşul olduğunu öneriyoruz. Bu bağlamda, Anadolu Tunç Çağı ticaret ağı trafiğinde yaşanan nicel ve nitel gelişmelerin ETÇ III'de dramatik şekilde yükseliyor oluşu ile İç Batı Anadolu ETÇ III'de Seyitömer gibi yerleşimlerin planlarında tapınak ve ortak depo yapılarına rastlanıyor oluşu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kendine ait özgünlüklerin baskın olduğu bir kentleşme sürecinde ortaya çıkan ve gelişen İç Batı Anadolu ETÇ II kentleri, iç ve dış taleplere bağlı olarak geliştiğini farz edebileceğimiz uzun mesafeli ticaret sayesinde ETÇ III'de bünyesine tapınak ve ortak depo gibi yeni öğeler katmışa benzemektedir. Kentleşme dinamikleri bağlamında, Karadeniz çeperi (Circumpontic) metalürjik ağının mirasçısı olan Batı Asya metalürjik ağının parçalanmaya ve/veya ikiye ayrılmaya başladığı dönem (Chernykh, 2017, s. 196-99) ile SP'nin ortadan kalktığı dönemin eş zamanlı oluşu da dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Kabaca üç ya da dört yüzyıl süren SP sonrası, Büyük Bozkır'da kentleşme –ve/veya bazı araştırmacıların tanımlamada tercih ettiği ön-kentleşme– oldukça uzun bir süre kesintiye uğramıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, Batı Asya metalürjik ağının kapalı bir havzada kendini var etmiş olmasıdır. Bazı araştırmacılar SP'nin Orta Asya (özellikle Margiyana, günümüzde Türkmenistan'ın doğusu) ile uzun mesafeli ticaret yaptığını önerse de (Anthony, 2009, s. 64-67), önerilerini desteklemek için ortaya koydukları kanıtlar sayısal anlamda düşük ve yoruma dayalıdır. Yoğun ilişki geliştirilen kuzeydeki orman kuşağı (Seima-Turbino) görece yakın bir bölgedir.

Birçok araştırmacı oval ya da yuvarlak planlı, kent kimliği taşıyan SP yerleşimlerini erken evreye, köşeli ve/veya köşeleri yuvarlatılmış dörtgen ve dikdörtgen planlıları ise geç evreye tarihlemektedir. Geç evrede yuvarlak planlıya rastlanmazken, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yerleşimlerden bazılarının erken evreye kadar geriye gitmesi verilerle desteklenen ciddi bir olasılıktır. Planlarda yaşanan değişikliğe neyin neden olduğuna dair bugüne kadar birden fazla öneri ve yaklaşım geliştirilmiştir. Kültürün sembolik dünyasında yaşanan olası değişikliklere işaret eden önerilerin dışında, köşelerin –ve/veya köşe yapma çabasının– plana dâhil edilmesinin yapı dayanıklılığını arttırmaya yönelik bir amaç taşıması daha olasıdır. Bununla bağlantılı olarak, planda daha sonra yaşanacak ilave genişleme mümkün hale gelmiş olur. Yuvarlak plan doğası gereği –uzun süreli ve birden fazla kez– köşeli ya da köşesiz genişlemeye izin vermez.

Extended Abstract

AN EVALUATION OF URBANIZATION PHENOMENON: SINTASHTA-PETROVKA CASE AND ITS COMPARISON WITH INLAND WESTERN ANATOLIA

Sintashta-Petrovka (SP), which is an archaeological culture and/or complex that flourished roughly between the end of the third millennium BC and the first quarter of the second millennium BC in the Southern Urals, can be called an archaeological phenomenon in terms of its architectural traits. Throughout the Eurasian Steppe, also known as the Great Steppe, no archaeological culture exhibiting a permanent architecture comparable to that of SP has been recognized from the Bronze and Iron Ages. While the monumental structures, including the walls and ditches, lead us to discuss urbanization, the buildings enclosed by these structures limit our ability to make specific suggestions about social stratification. The buildings in all SP settlements are identical in terms of spatial organization. Having several inner places, they were utilized as both domestic and manufactural purposes. It is not possible to suggest that some of them were different with further materials or settings, etc.

Another obstacle in making suggestions regarding social stratification is that field studies have yet to uncover any temples or food storage facilities. Some scholars have been suggested that the settlements functioned as a blend of various roles, serving simultaneously as fortifications, temples, manufacturing centres, and residential areas. However, alongside lack of storage facilities, it is not easy to explain what kind of organization and social stratification existed in SP. This is something unfamiliar to archaeologists working in the Near East. They mainly find temples or sacred places within settlements, sparking discussion of the symbolic and/or abstract dimensions of the worldviews held by ancient communities.

In examining the origin problem of SP, lack of temples could serve as a distinct indicator. Upon considering archaeological cultures, which thrived in the Western and Central Great Steppe from the third millennium BC to the first millennium BC, did not develop any temple construction, it becomes evident that SP was a member of this 'cultural group', which expressed their symbolic and religious beliefs through cemeteries and kurgan clusters. Although they led different lifestyles, ranging from nomadic to semi-nomadic to settled, they shared a common way of expressing their symbolic and religious beliefs. Thus, another suggestion, which SP originated outside of the Great Steppe, in the Near East, specifically in Anatolia, and then migrated into the Southern Urals, aligns with a more critical perspective. Accordingly, certain architectural features found in some Anatolian settlements from the Early Bronze Age (EBA) suggest a parallel with SP settlements, with Demircihöyük often cited as the most representative example supporting this suggestion. Although some material culture traditions are also used as supporting evidence, it remains unconvincing to the scientific community due to the roughly two-century chronological gap between inland western Anatolian EBA II and SP within new dating interval, as well as lack of material culture continuity along the possible migration routes from Anatolia to the Southern Urals.

Lack of temples and food storage facilities, however, remains a significant common point for discussing the nature of the urbanization phenomenon in both inland western Anatolia and the Southern Urals. This common point, which likely emerged through natural determinism, not cultural one, brings some authentic ideas into us. We know that many innovative developments took place separately on the different regions over all the world in prehistory. Undoubtedly, the most striking example is plant cultivation or agriculture, which the scientific community now recognize as having developed independently in several central regions. Therefore, these two regions, inland western Anatolia and the Southern Urals, might have also acquired separately almost similar level of urbanization without temples and storage facilities under similar natural conditions. According to certain urbanization principles mainly based on ancient Mesopotamian examples, we need to see temples and temple-centred food storage facilities. The ruling class used grain surplus to build

cities and to manage labour force. In fact, this is what we archaeologists would encounter in regions like Mesopotamia, which need to employ further technical methods, such as irrigation systems to cultivate crops in too hot and dry climatic conditions. When looking at the Anatolia, especially inland western Anatolia, and the Southern Urals, during the second half of third millennium BC and first half of second millennium BC, we see favourable climatic conditions and/or diverse ecosystems, which might lead to cultivate crops several times under the one year, and also, a range of freshwater and forest resources for fishing and hunting, as partially supported by findings from SP settlements. All these factors may have contributed to the flexibility of subsistence economies in those regions, resulting in less need for accumulation compared to that of the ancient Mesopotamians.

During the final period of the EBA II and the period that followed, we observe a rapidly advancing trend of urbanization, including temples and storage facilities in Küllüoba IVB-A and Seyitömer V in inland western Anatolia. This ongoing development has been simultaneously enriched by Mesopotamian influences and/or interactions through the Anatolian Early Bronze Age trade network, which extended from the shores of the Aegean (Islands) Sea in the west to North Syria in the east. Besides, the simultaneous collapse of SP and the disintegration of the West-Asian Metallurgical province in the Southern Urals is significant coincidence, occurring alongside events in the Andronovo and Srubnaya areas. Another significant aspect of understanding the urbanization process in the Southern Urals is lack of conclusive evidence demonstrating that SP participated in long-distance trade networks, such as the one pointing to the BMAC. This suggests that regular 'foreign' or long-distance trade was not an initial requirement but one of the key elements that accelerates the process of urban growth.

Some scholars suggest that the oval or circular-shaped settlements represent the early Sintashta type, while the rectangular settlements represent the late Petrovka type. In earlier settlements, we see that the buildings were arranged in a radial pattern, whereas in later settlements they were arranged in a linear pattern. The question of why this transition occurred has been addressed through different approaches. Setting aside symbolic interpretations, it can be suggested that the corners were introduced into the layouts to enhance structural stability and accommodate further expansion. The oval or circular shaped settlements do not naturally allow for continued radial expansion.

Kaynakça

- Anisimov, N. P. (2009). Arkaim – zemlja kart: Empirika prostranstva sredy Zaural'ja. *Akademiceskij vestnik Ural NIIproekt RAASN*, 2009(2), 16–21.
- Anthony, D. (2009). The Sintashta genesis. The roles of climate change, warfare, and long-distance trade. B. K. Hansk & K. M. Linduff (Ed.), *Social Complexity in Prehistoric Eurasia. Monuments, Metals and Mobility* (s. 47–73) içinde. Cambridge University Press.
- Batanina, N. & Hanks, B. (2013). Soviet Period Air Photography and Archaeology of the Bronze Age in the Southern Urals of Russia. W. S. Hanson & I. O. Oltean (Ed.), *Archaeology from Historical Aerial and Satellite Archives* (s. 119–219) içinde. Springer.
- Berezanskaya, S. S. (1990). *Usovo Ozero: Poselenie srubnoj kul'tury na Severskom Donce*. Naukova Dumka.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G. & Bilgen, Z. (2010). Seyitömer Höyüğü 2008 Yılı Kazısı. *KST*, 31(1), 341–54.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N. & Kuru, A. (2011). Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı. *KST*, 32(1), 367–80.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Kuru, A., Yüzbaşıoğlu, N., Özcan Ç. F., Çırakoğlu, S. & Silek, S. (2012). Seyitömer Höyük 2010 Yılı Kazısı. *KST*, 33(1), 233–54.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu S., Özcan, Ç. F., Kuru, A. & Kuzu, Z. (2013). Seyitömer Höyük 2011 Yılı Kazısı. *KST*, 34(1), 201–16.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Kuru, A. & Erdiñç, Z. (2014). Seyitömer Höyüğü 2012 Yılı Kazısı. *KST*, 35(1), 349–60.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Çevirici Ç., Figen, Z., Dikmen, B., Akalın, B., Çırakoğlu, S., Özcan Ç. F., Kuru, A. & Erdiñç, Z. (2015). Seyitömer Höyüğü 2013 Yılı Kazısı. *KST*, 36(3), 323–38.
- Bolshov, S. V. (1995). Problemi kul'turogeneza v lesnoi polose Srednego Povolzh'ya v Abashevskoe Vremya. I. B. Vasilev (Ed.), *Drevnie Indoiranskije Kul'turi Volgo-Ural'ya* (s. 124–40) içinde, SamGPU.
- Bratçenko, S. (2001a). *Donecka katakombnaja kul'tura rannogo etapu Tom I (metin)*. Şljah.
- Bratçenko, S. (2001b). *Donecka katakombnaja kul'tura rannogo etapu Tom II (levhalar)*. Şljah.
- Chechushkov, I. (2018). *Bronze Age Human Communities in the Southern Urals Steppes: Sintashta-Petrovka Social and Subsistence Organization* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of Pittsburgh.
- Cherlenok, E. (2006). The Chairot in Bronze Age Funerary Rites of the Eurasian Steppes. S. L. Olsen, S. Grant, A. M. Choyke & L. Bartosiewicz (Eds.), *Horses and Humans: the Evolution of Human-Equine Relationships* (s. 173–79) içinde, BAR Publishing.
- Chernykh, E. (2017). *Nomadic cultures in the mega-structure of the Eurasian world*. LRC Publishing House.
- Childe, G. (1950). The Urban Revolution. *The Town Planning Review*, 21, 3–17.
- Çongur, F. (2025). *Orta ve Batı Anadolu'da Neolitik Köyler'den İlk Tunç Çağı kentlerine, tapınaklar ve Kutsal Alanlar'da ele geçen buluntuların değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- De Vivo, P. (2016). The Debate in Urban Anthropology and the Development of the Empirical Investigation of Governance. *Diogenes*, 63, 28–38.
- Efe, T. & Fidan, E. (2008). Complex two in the early bronze age II upper town of Külliüoba near Eskişehir. *Anatolica*, XXXIV, 67–102.
- Fidan, E. (2011). *Külliüoba ilk tunç çağı mimarisinin Batı Anadolu ve Ege dünyası içerisindeki yeri* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Fidan, E. (2020). Batı Anadolu'da tarih öncesi dönemlerde saray ve tapınak algısı. E. Abay & F. Dedeoğlu (Ed.), *Arkeolojide Çöküş ve Dönüşüm Süreçleri* (s. 167–175) içinde, Ege Yayınları.
- Frangipane, M. (2016). The Origins of administrative practices and their developments in Greater Mesopotamia. The Evidence from Arslantepe. *Archéo-Nil*, 26, 9–32.
- Frangipane, M. & Cereda, S. (2024). New forms of political expression and ideological manipulation at the dawn of state formation: The evidence from fourth-millennium Arslantepe, Turkey. K. R. Morgan (Ed.), *Pomp, Circumstance, and the Performance of Politics. Acting Politically Correct in the Ancient World* (s. 357–386) içinde. Institute for Study of Ancient Cultures.

- Epimakhov, A. (2002). *Yuzhnoye Zauralye v period srednei bronzy*. Izd. Yuzhno-Ural. Gos. Univ.
- Gening, V. F., Zdanovich, G. B. & Gening V. V. (1992). *Sintashta: Arheologicheskiye pamyatniki ariyskikh plemen Uralo-Kazahstanskikh stepi*. Ural. un-ta.
- Gorbunov, V. S. (2006). *Srubnaya obsnost' Vostochnoj Evropy*. Bashkirskiy Gosudarstvennyy Pedagogicheskiy Universitet.
- Grigoriev, S. A. (1999). The Proto-Urban Civilization and the Realities of the Sintashta Culture. D. G. Zdanovich, N. O. Ivanova & I. V. Predeina (Ed.), *Complex Societies of Central Eurasia in III-I Millennia BC, Materials for the conference August 25 – September 2 1999* (s. 110–12) içinde. Chelyabinski gosudarstvennyi universitet.
- Grigoriev, S. A. (2002a). *Ancient Indo-Europeans*. Chelyabinsk Scientific Centre.
- Grigoriev, S. A. (2002b). The Sintashta culture and Indo-European problem. K. Jones-Bley & D. G. Zdanovich (Ed.), *Complex societies of central Eurasia from the third to first millennium BC: Regional Specifics in light of global models* (s. 148–60) içinde. Institute for the Study of Man.
- Grigoriev, S. A. (2015). *Metallurgical production in Northern Eurasia in the Bronze Age*. Archaeopress.
- Grigoriev, S. A. (2021). Andronovo problem: Studies of cultural genesis in the Eurasian Bronze Age. *Open Archaeology*, 7, 3–36.
- Grigoriev, S. A. & Rusanov, L. (1995). Èksperimental'naja rekonstrukcija drevnego metallurgiçeskogo proizvodstva. G. B. Zdanovich (Ed.), *Arkaim: Issledovaniya, Poiski, Otkrytiya* (s. 147–58) içinde. Kamennyi Poyas.
- Hald, M. M. & Charles, M. (2008). Storage of crops during the fourth and third millennia B.C. at the settlement mound of tell brak, northeast Syria. *Vegetation History and Archaeobotany*, 17, 35–41.
- Hanks, B., Chechushkov, I., Dunan, R. K., Pitman, D., Mujic, B., Medaric, I. & Mori, M. (2013). Novejšie rezul'taty i perspektivy issledovanij mikrorajona drevnego rasseleniya Ust'e i doliny reki Nižnij Toguzak. N. B. Vinogradov & A. Epimakhov (Ed.), *Drevnee Ustye. Ukrepennoe poselenie bronzovogo veka v Juznom Zarural'e* (s. 393–416) içinde. ABRIS.
- Jacobsen, T. (1976). *The treasures of darkness: A history of Mesopotamian Religion*. Yale University Press.
- Johnson, H. (2017). *Feeding the people: The social and economic role of the granary in ur III Umma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Liverpool.
- Korfmann, M. (1979). Demircihüyük. *Istanbuler mitteilungen*, 29, 9–47.
- Korfmann, M. (1983). *Demircihüyük. Die ergebnisse der ausgrabungen 1975-1978*. Philipp von Zabern.
- Korobkova, G. F. & Šapošnikova, O. G. (2005). *Poselenie mihajlovka: Ètalonnyj pamjatnik drevnejamnoj kul'tury. Evropejskij dom*.
- Koryakova, L. & Epimakhov, A. (2007). *The Urals and western Siberia in Bronze and Iron Ages*. Cambridge University Press.
- Koryakova, L., Krause, R., Fornasier, J., Epimakhov, A., Sharapova, S., Berseneva, N. & Panteleyeva, S. (2013). Archaeological Structures of the Kamennyi Ambar Settlement. R. Krause & L. Koryakova (Ed.), *Multidisciplinary investigations of the Bronze Age settlements in the Southern Trans-Urals (Russia)* (s. 85–128) içinde. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Koryakova, L. & Kohl, P. (2000). Complex societies of central Eurasia from the 3d to the 1st Millennia BC: Regional specifics in the light of global models. *Current Anthropology*, 41, 638–42.
- Kradin, N. (2025). Debates on the origin of state: Some results and perspectives. *Social Evolution & History*, 24, 147–156.
- Kuzmina, E. E. (1999). The ethnic attribution methods and the Bronze Age central eurasian artefacts chronology. D. G. Zdanovich, N. O. Ivanova & I. V. Predeina (Ed.), *Complex Societies of Central Eurasia in III-I Millennia BC: Regional Spesifics in the Light of Global Models, Materials for the conference August 25 – September 2 1999* (s. 270–72) içinde. Chelyabinski gosudarstvennyi universitet.
- Kuzmina, E. E. (2007). *The origin of the Indo-Iranians*. BRILL.
- Lal, B. B. (1981). The Indo-Aryan hypothesis vis-a-vis Indian Archaeology. M. S. Asimov, B. A. Litvinsky, L. I. Miroshnikov & D. S. Raevsky (Ed.), *Ethnic problems of the history of central Asia in the Early Period* (s. 280–94) içinde. Izd-vo Nauka.
- Larson, G. ve ark. (2014). *Currenct perspectives and the future of domestication studies*. PNAS, 111, 6139–146.

- Lloyd, S. & Mellaart, J. (1962). *Beceşultan Volume I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. BIAA.
- Morozov, Y. A. (1981). Proyavleniye spetsializatsii proizvodstva v khozyaistve srubnogo naseleniya Yuznogo Urala. N. A. Mazhitov & A. K. Pshenichnuk (Ed.), *Materialy po khozyaistvu i obshchestvennomu stroju plemen Yuzhnogo Urala* (s. 57–67) içinde. Başkirkosko filiala AN SSSR.
- Nosov, K. (2009). *Terminologiya oboronitel'nogo zodchestva na Rusi v XI–XVII vv.* RAGS.
- Özdoğan, M. (2006). Yakın doğu kentleri ve batı anadolı'da kentleşme süreci. B. Avunç (Ed.), *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması* (s. 571–77) içinde. Homer.
- Parpola, A. (1998). Aryan languages, archaeological cultures, and Sinkiang: Where did Proto-Iranian come into being and how did it spread? V. Mair (Ed.), *The Bronze and Early Iron Age peoples of Eastern Central Asia vol I* (s. 114–47) içinde. Institute for Study of Man.
- Paulette, T. S. (2015). *Grain storage and the moral economy in Mesopotamia (3000-2000 BC)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Chicago.
- Petrov, F. N. (2019). Zapovednik Arkaim: Cetvert'vekovoj jubiley. I. A. Valikhmedov, M. R. Makurova & F. N. Petrov (Eds.), *Arkaimskiy mir: vzglyad v prošloe* (s. 121–29) içinde. Çeljabinsk: Fond Nasledie.
- Poliakov, A. V. (2022). *Hronologiya i kul'turogenез pamjatnikov èpohi paleometalla Minusinskih kotlovin*. RAM. In-t istorii material Kul'tury.
- Radchenko, S. & Tuboltsev, O. (2019). Causewayed enclosures in Ukraine? A new look at an Early Bronze Age site on the Ukrainian Steppe. *Antiquity*, 93, e18, [Elektronik Makale], <https://www.cambridge.org/core/journals/antiquity/article/causewayed-enclosures-in-ukraine-a-new-look-at-an-early-bronze-age-site-on-the-ukrainian-steppe/B2578605816995BDC1E0B3ED387C645F>
- Ryabogina, N. & Ivanov, S. N. (2011). Ancient agriculture in Western Siberia: Problems of argumentation, paleotecnobotanic methods, and analysis of data. *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 39, 96–106.
- Sezer, O. (2024). *MÖ 3. Binden MÖ 2. Bine Avrasyalı göçebe toplumlar: Kökenleri, yaşam biçimleri ve eski yakın doğu kültürlerinde bıraktıkları etkiler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Smirnov, K. & Popov, S. (1974). Paboty orenburgskoj èkspedicii. *Arkheologičeskie olkryliya 1973 goda*, 175–76.
- Soldatkin, N. (2021). Konfiguracii ukreplennyh poselenij sintaštinsko-petrovskogo tipa: Formy, razmery, transformacii. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 462, 161–72.
- Soldatkin, N. (2024). Kriterii vydelenija, količestvo i areal ukreplennyh poselenij sintaštinsko-petrovskogo tipa. *Arheologija Kazahstana*, 23, 218–32.
- Stefanov, V. I. & Korochkova O. N. (2006). *Urefty I. Urál'skiy gosudarstvennyy universitét imeni A. M. Górkogo*.
- Stobbe, A., Rühl, L., Nekrasov, A. E. & Kosintsev, P. A. (2013). Fish – An Important Dietary Component in the Settlement of Kamenny Ambar. R. Krauser & L. N. Koryakova (Ed.), *Multidisciplinary investigations of the Bronze age settlements in the Southern Trans-Urals (Russia)* (s. 233–37) içinde. Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Telegin, D. Y. & Mallory, J. P. (1994). *The anthropomorphic stelae of the Ukraine: the Early iconography of Indo-Europeans*. The Institute for the Study of Man.
- Thompson, J. E. S. (1954). *The rise and fall of Maya Civilization*. University of Oklahoma Press.
- Tkachev, V. (2020). Radiocarbon chronology of the Sintashta culture sites in the steppe Cis-Urals. *Rossiiskaia arkheologiya*, 2020(2), 31–44.
- Trigger, B. (1972). Determinants of urban growth in pre-industrial societies. P. J. Ucko, R. Tringham & G. W. Dimbleby (Ed.), *Man, Settlement and Urbanism* (s. 575–600) içinde. Duckworth.
- Trigger, B. (2003). *Understanding early civilizations: A comparative study*. Cambridge University Press.
- Vinogradov, N. B. (1995). Khronologiya, soderžanie i kul'turnaya prinadležnost' pamyatnikov sintaštinskogo tipa v Yužnom Zaural'e. *Vestnik Cheliabinskogo pedagogičeskogo instituta*, 1995(1), 16–26.
- Vinogradov, N. B. (2004). Sintaštinskie i petrovskie drevnosti Južnogo Urala. Problema sootnošenija i interpretacii. A. N. Gei (Ed.), *Pamjatniki arheologii i drevnego iskusstva Evrazii: sb. st. pamjati V.V. Volkova* (s. 261–84) içinde. PAH.
- Vinogradov, N. B. (2011). *Stepi juznogo Urala i Kazahstana v pervye veka II tys. do n. è.* ABRIS.
- Vinogradov, N. B. (2018). Sintašta kak transkul'turnyj fenomen. *Povolžskaja arheologija*, 23, 74–90.

- Vinogradov, N. B. & Epimakhov, A. V. (2013). *Drevnee Ustye. Ukreplennoe poselenie bronzovogo veka v Juznom Zarural'e* (Kolektif monografi). ABRIS.
- Weiss, H., deLillis, F., deMoulins, D., Eidem, J., Guilderson, T., Kasten, U., Larsen, T., Mori, L., Ristvet, L., Rova, E. & Wetterstrom, W. (2002). Revisiting the Contours of History at Tell Leilan. *Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, [Elektronik Makale], <https://leilan.yale.edu/pubs/files/weissetal2002.pdf>
- Wheatley, P. (1971). *The Pivot of the Four Quarters: A Preliminary Enquiry into the Origins and Character of the Ancient Chinese City*. Edinburgh University Press.
- Zdanovich, G. B. (1995). Arkaim: Ariyi na Urale ili nesostaoyavsheyesya tsivilizatsiya. G. B. Zdanovich (Ed.), *Arkaim: Issledovaniya, Poiski, Otkrytiya* (s. 21–42) içinde. Kamenniy Poyas.
- Zdanovich, G. B. (1997). Arkaim – kulturniy kompleks epokhi srednei bronzy Uzhnogo Zaural'ya. *Rossijkaya arkheologiya*, 1997/2, 47–62.
- Zdanovich, G. B. & Batanina, I. M. (2007). *Arkaim – Strana Gorodov*. Usho-Uralskoye knishnoye isdatelctvo.
- Zdanovich, G. B., Maljutina, T. C. ve Zdanovich, D. G. (2020). *Arkaim: arheologiya ukreplennyh poselenij. Kniga 1. Žilisa i žiloe prostranstvo*. Izd-vo CeIGU.
- Zdanovich(b), D. G. (1995). Mogil'nik Bolynekaraganskij (Arkaim) i mir drevnih indoevropejcev Uralo-Kazahstanskih stepej. G. B. Zdanovich (Ed.), *Arkaim: Issledovaniya, Poiski, Otkrytiya* (s. 43–53) içinde. Kamenniy Poyas.
- Zdanovich(b), D. G. (1999). On the origin of Sintashta-Type sites (Archaeological knowledge and imagology). D. G. Zdanovich, N. O. Ivanova & I. V. Predeina (Ed.), *Complex societies of Central Eurasia in III-I Millenia BC: Regional specifics in the light of global models, materials for the conference August 25 – September 2 1999* (s. 114) içinde. Chelyabinski gosudarstvennyi universitet.

